

”Vi som gjorde det tuffaste jobbet för magraste kosan”

**En studie av hur tjänstemän berättar om
genussegregering och -hierarkisering i statens
tjänst under 1900-talet**

Av: Caroline Stening

Handledare: Helena Bergman

Södertörns högskola | Institutionen för historia och samtidsstudier

Kandidatuppsats 15 hp

Historia | Hötterminen 2019

Abstract

Title: “We who did the toughest job for the meagrest wage“: A study of how employees of the civil services recount gender segregation and hierarchies at work during the 20th century

The purpose of this essay is to examine in which ways employees of the civil services experienced that gender affected their working life during the mid-20th century, how they recount this several years later and how their stories can be interpreted. The source material is a collection called “Civil servants’ memories”, which can be found in the archives of Nordiska Museet and to which civil servants have contributed written stories of their lives for research purposes. In order to analyse these stories, theories of narrative analysis, presented by gender historian Emma Stollo in her 2013 doctoral thesis, and research on women's work are used. By reading the stories, a few common themes could be distinguished whereupon those that in some way pointed at differences between women and men's opportunities and social existences were singled out for further analysis. The study shows that gender to a large extent affected civil servants’ working life, for example, because women practically always had subordinate occupational positions in relation to men and thus more often suffered both poorer working conditions and lower pay. In addition, the fact that women were expected to be the ones to care for their children and households meant that their working life was negatively affected. The study also shows major differences in the way women and men tell the stories of their working lives. Among other things, the women of the collection tend to focus on the hierarchical relationship between the sexes to a greater extent than men. Furthermore, the fact that the stories were written a relatively long time afterwards may have affected the narrative of the texts because the stories are based on memories and could have been influenced by more recent reflections.

Keywords: narrativ analys, genus, sociala hierarkier, kvinnoarbete, statstjänstemän, narrative analysis, gender, social hierarchies, women’s work, civil servants

Innehållsförteckning

Inledning	1
Syfte och frågeställningar.....	1
Tidigare forskning	2
Källmaterial	3
Teori	5
Metod och disposition	6
Historisk bakgrund	7
Undersökning	10
Kapitel 1: Om genussegregering på arbetsmarknaden	10
Kapitel 2: Om arbetsvillkor och genushierarkier på arbetsplatsen	17
Kapitel 3: Om lön och befordran.....	23
Kapitel 4: Om att kombinera arbete med familjeliv	27
Kapitel 5: Om berättande som källmaterial.....	32
Sammanfattning	38
Avslutande diskussion	40
Käll- och litteraturförteckning	42

Inledning

Trots att vi väl alla var ganska väl utbildade var lönerna låga och vi behandlades många gånger överlägset. Vi som gjorde det tuffaste jobbet för magraste kosan vi räknades inte så mycket med, vi var gräsroten som inte var så mycket värd.¹

Så skriver en kvinnlig tjänsteman som är en av de som har bidragit med sin nedtecknade levnadsberättelse till den insamling av statstjänstemannaminnen som Nordiska museet genomförde år 1990. Hennes upplevelser stämmer också väl överens med vad flertalet andra kvinnor i samlingen vittnar om: att en som kvinna i statens tjänst, på grund av sin könstillhörighet, generellt erhöll lägre lön och arbetade under sämre förhållanden än manliga tjänstemän, att ens kompetens undervärderades och att en i större utsträckning än män behandlades illa på sin arbetsplats. De kvinnliga tjänstemännens erfarenheter av segregering och hierarkisering bekräftas också, i mångt och mycket, av vad historievetenskaplig forskning på området har visat vad gäller kvinnors förutsättningar och tillvaro i arbetslivet under 1900-talets mitt, nämligen att samhällliga normer i kombination med politiska beslut aktivt motverkade jämställdhet mellan könen. Denna uppsats kommer ta avstamp i sådan forskning, för att sedan rikta fokuset mot tjänstemännens egna berättelser för att undersöka vad de väljer att berätta rörande sådana ämnen och hur detta berättas när de har tagit sig an uppgiften att redogöra för sina arbetsliv till förmån för framtida forskning.

Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att, med utgångspunkt i statstjänstemäns för egen hand nedtecknade livsberättelser, undersöka hur föreställningar om kön upplevdes påverka offentligt anställdas arbetsliv, genom genussegregering och -hierarkisering, under ett par decennier runt 1900-talets mitt. Eftersom källmaterialet är av narrativ art kommer det centrala vara hur tjänstemännen själva upplevde att könstillhörighet påverkade såväl deras möjligheter på arbetsmarknaden som deras tillvaro på arbetsplatsen. Vidare är avsikten även att studera på vilka sätt skribenterna, relativt långt i efterhand, väljer att berätta om detta. Uppsatsens frågeställningar är därför följande:

- På vilka sätt upplevde statstjänstemännen att könstillhörighet påverkade arbetslivet?
- Hur berättar kvinnor respektive män om detta i efterhand?

¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12082.

Tidigare forskning

Det finns gott om tidigare forskning som rör genusfrågor inom arbetslivet, men sådan forskning som riktar in sig på en specifik yrkessektor verkar framför allt koncentrera sig på antingen arbetaryrken eller traditionellt kvinnligt kodade yrken (exempelvis sjuksköterskor och småskollärarinnor), snarare än statliga tjänstemannayrken. Ett undantag är dock Irma Irlingers avhandling *TCO och kvinnorna: tidsperioden 1944–1974: studie av TCOs och SIFs arbetsmarknadspolitik och behandling av principen lika lön för lika arbete* (1990), i vilken hon studerar hur fackförbundssammanslutningen TCO (Tjänstemännens centralorganisation) och fackförbundet SIF (Svenska industritjänstemannaförbundet) resonerade kring löneskillnader mellan kvinnor och män och andra frågor som rörde kvinnors arbetsliv. I Irlingers avhandling redogörs för alla turer i lönefrågan under perioden 1944–1974 och hon konstaterar att likalönsprincipen vid denna periods slut ännu inte hade genomförts i praktiken och att alla riksdagsmotioner med krav på förbättringar i frågan avslogs.² Det främsta problemet i debatten om löneskillnader var det förhållande som skapats genom tillämpning av genusarbetsdelning/-segregering. Kvinnor och män innehade sällan samma yrkesroller och mäns högre löner kunde därför motiveras med att de hade högre positioner i arbetslivet. Irlingers forskning visar emellertid att även om denna faktor räknas bort så kvarstår fortfarande en löneskillnad som enbart kan härledas till könsdiskriminering.³ Vidare beskriver hon hur kvinnodominerade yrken konsekvent värderades lägre än mansdominerade sådana, oavsett vad dessa innebar,⁴ samt att kvinnors arbetsinsatser ofta värderades lägre än mäns, oavsett kompetens och prestationer.⁵ Ingen av de två organisationer som undersöks i avhandlingen vänder sig förvisso till enbart offentligt anställda, men en stor del av dess medlemmar var (och är) arbetande inom den offentliga sektorn, varför avhandlingen ger kvinnors roller och förutsättningar inom sådana yrken relativt stor plats i undersökningen och därmed gör avhandlingen relevant för denna uppsats.

Vidare har förhållandevis mycket skrivits om historisk genusarbetsdelning (och de strukturer och faktorer som har bidragit till att skapa sådan) mer generellt, utan fokus på särskilda yrkesgrupper. Exempelvis har Ulla Wikander, som är professor i ekonomisk historia, ägnat merparten av sin

² Irma Irlinger, *TCO och kvinnorna, tidsperioden 1944–1974: studie av TCOs och SIFs arbetsmarknadspolitik och behandling av principen lika lön för lika arbete*, doktorsavhandling (Uppsala: Uppsala universitet, 1990), s. 297.

³ Irlinger 1990, s. 153.

⁴ Irlinger 1990, s. 147.

⁵ Irlinger 1990, s. 184.

forskning åt just arbetslivshistoria ur ett genusperspektiv. Hon har bland annat skrivit *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950: genus, makt och arbetsdelning* (1999), där framför allt de senare delarna av boken har bäring på denna uppsats eftersom de förklarar de strukturella händelseförlopp som ledde fram till hur det såg ut på arbetsmarknaden för kvinnor i mitten av 1900-talet, inte minst inom den offentliga sektorn. Ett annat exempel är boken *Makt och försörjning* (2003), som Wikander har skrivit tillsammans med den ekonomihistoriska forskaren Susanna Hedenborg och som även den redogör för genusrelaterade maktförhållanden på arbetsmarknaden. Författarna skriver bland annat om synen på arbetande kvinnor under 1900-talets första hälft. Under de första decennierna kretsade debatten kring om kvinnor över huvudet taget borde arbeta, men framemot 1930-talet var frågan om ogifta kvinnors rätt att lönearbeta så gott som överspelad eftersom det inte längre fanns några rimliga argument för att de inte skulle ha rätt till att kunna försörja sig. Vad gällde gifta kvinnor var ämnet dock fortfarande högst aktuellt, vilket författarna menar bland annat berodde på att lågkonjunktur, och med den följande arbetslöshet, rädde vilket väckte frågor kring om det verkligen var moraliskt försvarbart att kvinnor upptog arbeten som män, som man tänkte sig hade ett familjeförsörjaransvar, i annat fall kunde ha tagit. Det främsta argumentet mot kvinnors förvärvsarbetande var dock att de fortfarande ansågs skapta för att ta hand om hem och barn.⁶ Fram till 1939 speglades dessa tankar också i lagstiftningen; inte förrän då blev det förbjudet att avskeda en kvinna för att hon gifte sig eller blev gravid.⁷ Liksom *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950* tar *Makt och försörjning* avstamp i 1700-talet, men till skillnad från den förra sträcker den sig i stort sett fram till nutid och utgör därför ett bra komplement till denna. Den forskning som gjorts av Hedenborg och Wikander kommer tillsammans med den som gjorts av Irlinger således utgöra den vetenskapliga grund från vilken uppsatsen utgår.

Källmaterial

Det källmaterial som används i uppsatsen är en samling kallad “Statstjänstemannaminnen”, vilken återfinns i Nordiska museets arkiv. Arkivet består av privatpersoners egenskrivna berättelser om hur deras arbetsliv i statens tjänst tedde sig och skickades in till museet efter att en uppmaning om detta publicerades i fackföreningen Statstjänstemannaförbundets (ST) tidskrift *Statstjänstemannen* år 1989. Syftet med projektet, som Nordiska museet genomförde i samarbete med TAM-arkiv

⁶ Susanna Hedenborg & Ulla Wikander, *Makt och försörjning* (Lund: Studentlitteratur, 2013), s. 102.

⁷ Hedenborg & Wikander 2003, s. 106.

(Tjänstemäns och Akademikers Arkiv), var att utveckla kunskap om olika tjänstemannagrupperns arbets- och livsvillkor under 1900-talet för att på sikt kunna “[b]ygga upp ett arkiv av samtidshistoria kring tjänstemäns liv och leverne”. För att sporra tidningens läsare att skriva och skicka in sina berättelser utlystes också en tävling där de tio bidrag som juryn, bestående av representanter från fackförbundet och museet, ansåg vara bäst och mest utförliga skulle vinna en summa pengar.⁸ De vinnande bidragen kom sedan att publiceras i en antologi, *Statens kaka: statstjänstemän minns* (1991), vilken redigerades av Annelie Johansson och Christina Westergren som arbetade vid TAM-arkiv respektive Nordiska museet.

Arkivet består av fem volymer och i varje volym finns ett varierat antal akter som var och en innehåller dokument som skickats in av en enskild individ. Det rör sig framför allt om personernas nedtecknade berättelser, men också en del övrigt material som de har valt att bifoga, exempelvis fotografier, skolbetyg och tjänstgöringsintyg. Omfånget på utsagorna varierar stort, några har skickat in ett par handskrivna papper, de flesta har skickat in ett tiotal maskinskrivna ark och ett par stycken har skickat in vad som verkar vara fullständiga memoarer på över hundra sidor. Majoriteten av de personer som har bidragit till insamlingen är födda under 1920- och 1930-talen, vilket gör att deras arbetsliv sträckte sig över de mittersta decennierna av 1900-talet och att de vid tidpunkten för sitt skrivande var cirka 60–75 år gamla. Några undantag finns dock: ett fåtal av tjänstemännen är födda under seklets två första decennier samt under 1940- och 1950-talen. Könsfördelningen är så gott som jämn i och med att 28 kvinnor och 25 män har bidragit.⁹ Samtliga skribenter var vid tidpunkten för insamlingen medlemmar i fackförbundet ST, men av berättelserna att döma var det endast några enstaka av dem som under sitt arbetsliv var fackligt aktiva. Redogörelsernas upplägg är relativt likartade, vilket beror på att det i instruktionerna listades specifika önskemål vad gäller detta. Man ville att statstjänstemännen skulle berätta om sin barndom, sina familjeförhållanden och sin skolgång, för att sedan övergå till det för insamlingen centrala ämnet: arbetslivet. Där bad man bland annat om ingående beskrivningar av alla tjänster som personerna innehåft, hur de upplevt sina arbetsplatser, arbetsuppgifter och relationer till kollegor och överordnade samt hur deras yrken förändrats under årens lopp.

⁸ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12095.

⁹ Johansson, Annelie & Westergren, Christina (red.), *Statens kaka: Tjänstemän minns* (Stockholm: Nordiska museet, 1991), s. 8.

En kan inte med fog säga att de inskickade berättelserna tillsammans tecknar en helhetsbild över hur arbetslivet i statens tjänst såg ut under mitten av 1900-talet. Trots att könsfördelningen är god liksom spridningen vad gäller ålder och arbetsplatsernas geografiska placering (från Kiruna i norr till Ystad i söder och såväl storstäder som småstäder) så handlar det endast om 53 tjänstemäns vittnesmål. Dessutom är relativt få yrken representerade i samlingen – över hälften av berättelserna är skrivna av personer som arbetat inom postväsendet eller på Televerket. Den andra hälften består av utsagor från tjänstemän som varit verksamma vid exempelvis Lantmäteriet, SJ, Arbetsmarknadsstyrelsen, Skatteverket och Polismyndigheten. Det går inte heller att säkert fastställa i vilken utsträckning statstjänstemännens berättelser överensstämmer med en objektiv verklighet och i vilken grad historierna har påverkats av exempelvis samhälleliga och narrativa normer. Vidare måste det tas i beaktning att enbart de som var medlemmar i fackförbundet ST, och som läste dess tidning, kunde se uppmaningen samt att endast de personer som ville dela med sig av sina liv i skrift och som tyckte sig ha något att bidra med i sammanhanget skickade in sina bidrag. Men med det sagt så kan detta begränsade antal personliga berättelser fortfarande medverka till att belysa de fenomen som avhandlas i denna uppsats. Slutligen bör också nämnas att det i en del fall är svårt att tidsbestämma vissa förhållanden eller händelser i skribenternas texter. Deras arbetsliv har ofta sträckt sig över närmare 50 år och de har inte alltid angett exakta årtal för när särskilda situationer har uppstått eller episoder utspelat sig, vilket kan medföra svårigheter när dessa ska sättas i precis rätt tidsmässiga samhällskontext. Detta bör dock inte innebära några alltför stora problem eftersom det centrala för uppsatsen är de berättande aspekterna snarare än specifika tidpunkter.

Teori

Uppsatsen kommer att utgå från den teoribildning på ämnet narrativ analys som Emma Strollo presenterar i sin genusvetenskapliga avhandling *Det städade folkhemmet: tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige* (2013). Avhandlingens metod och teori sammanfattas även i det kapitel, ”Att analysera levnadsberättelser”, som Strollo har bidragit med till antologin *Muntlig historia i teori och praktik* (2015). Forskningen som hon har genomfört är baserad på intervjuer som hon gjort med ett antal tyskfödda kvinnor som invandrade till Sverige under 1950-talet och som sedermera kom att arbeta som hembiträden i svenska familjers hem. Syftet med avhandlingen är bland annat att undersöka vad kvinnorna berättar om tiden som hembiträden, hur de i efterhand konstruerar mening kring sitt arbete och hur dåtida och nutida normer påverkar deras berättelser.

För att analysera intervjuerna använder hon sig av teorier inom området muntlig historia.¹⁰ Källmaterialet som används i denna uppsats är förvisso skriftligt, men eftersom det, liksom Strollos intervjuer, är av narrativ art kan vissa delar av denna teoribildning trots det tillämpas även i detta fall.

I sin avhandling gör Strollo skillnad mellan den berättade och den berättande nivån i narrativt material, där hon med den berättade nivån syftar på beskrivningar av händelser och förhållanden och med berättande avser det sätt på vilket de intervjuade uttrycker sig och skapar mening i sina berättelser. Hon menar dock inte att de två begreppen är avsedda att utgöra varandras motsats, utan snarare att de kan användas som analytiska verktyg för att synliggöra olika dimensioner av en och samma historia.¹¹ Vidare presenterar Strollo ytterligare begrepp som kan tillämpas när den berättande nivån av historier ska studeras närmare. Ett av dessa är "narrativ koherens" – en term som hon använder för att beskriva hur hennes intervjuobjekt verkade uppvisa en strävan efter att förmedla berättelser som de uppfattade som acceptabla och som överensstämmande med den egna självbilden.¹² En annan aspekt som Strollo framhåller är det dubbla tidsperspektiv som präglade de intervjuer som hon gjorde med de tyska kvinnorna, med vilket hon syftar på det faktum att intervjuobjekten redogjorde för händelser som låg flera decennier tillbaka i tiden. Detta, menar hon, innebar att kvinnornas berättelser passerade genom "ett raster av nutida reflektioner" och därmed i viss grad påverkades av senare tillkomna normer och värderingar.¹³

Metod och disposition

Uppsatsarbetets metod är således att med hjälp av teorier inom ämnet narrativ analys och tidigare forskning om kvinnors förvärvsarbetande göra en kvalitativ studie av berättelser från arbetslivet som statliga tjänstemän själva har skrivit och valt att dela med sig av. I arbetet har samtliga 53 berättelser i minnessamlingen lästs igenom, om än något mindre noggrant vad gäller de fåtalet mycket långa redogörelserna på uppemot hundra sidor. Genomgången av källmaterialet visade att vissa gemensamma teman kunde urskiljas i många av tjänstemännens skrifter, varpå de av dessa ämnen som i något avseende synliggör skillnader mellan kvinnors och mäns förutsättningar och

¹⁰ Emma Strollo, *Det städade folkhemmet: tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige*, doktorsavhandling (Linköping: Linköpings universitet, 2013), s. 24f.

¹¹ Emma Strollo, "Att analysera levnadsberättelser", i *Muntlig historia i teori och praktik*, red. Malin Thor Tureby & Lars Hansson (Lund: Studentlitteratur, 2015), s. 161.

¹² Strollo 2013, s. 69.

¹³ Strollo 2015, s. 159.

upplevelser valdes ut för att analyseras i undersökningen. Det handlar dels om sådana skillnader som skribenterna själva uttryckligen identifierar i sina texter, dels om sådana som i efterhand kan uttydas av en utomstående läsare. Dessa ämnen har sedan fått utgöra grunden för uppsatsens kapitelindelning. Kapitel ett kommer därför behandla det faktum att kvinnor som grupp, så gott som alltid, återfanns i underordnade yrkesroller i förhållande till män. Kapitlet fokuserar på den statliga arbetsmarknaden och på vilka möjligheter kvinnor respektive män hade på denna. Kapitel två går sedan ned på arbetsplatsnivå och redogör för tjänstemännens villkor och tillvaro på arbetet. Därefter kommer skribenternas upplevelser av könsskillnader i fråga om lönesättning och befordringgångar avhandlas i kapitel tre, medan kapitel fyra handlar om de problem som kunde uppstå för kvinnliga tjänstemän när arbetsliv och familjeliv skulle kombineras. I det femte och sista kapitlet följer en mer övergripande analys, baserad på uppsatsens teoretiska utgångspunkter, av hur arkivmaterialens narrativa form påverkar dess innehåll och hur berättelserna kan tolkas. De fyra första kapitlens huvudsakliga syfte är således att studera den berättade nivån – dels för att kunna besvara uppsatsens första frågeställning, dels för att redogöra för den empiri som analyserna i det femte kapitlet utgår från. Resonemang rörande uppsatsens andra frågeställning kommer förvisso till viss del vävas in löpande i undersökningen, men framför allt fokuseras på i det sista kapitlet där den berättade nivån är det centrala temat.

Historisk bakgrund

Uppfattningar om vad som är att betrakta som kvinnligt respektive manligt har, enligt Hedenborg och Wikander, alltid genomsyrat samhället och genus har varit en tungt vägande faktor i ett organiserande system som styr människors liv och möjligheter.¹⁴ Under det tidiga 1900-talet hade synen på skillnader mellan kvinnor och män sedan en tid tillbaka kommit att präglas av ett naturvetenskapligt synsätt. Ur Darwins teorier om människans härstamning från djuren utvecklades socialdarwinismen som applicerade hans tankar på det mänskliga samhället. Dessa idéer gjorde gällande att människorna, liksom djuren, ingick i ett naturligt hierarkiskt system där alla varelser hade en bestämd plats och funktion. Med anledning av detta, skriver författarna, menade man också att män och kvinnor var fundamentalt olika och att de var skapta för att komplettera varandra, varför de båda könen tillskrevs motsatta egenskaper. Män betraktades som varande mer produktivt lagda och man menade att deras styrka låg i det väl utvecklade intellektet

¹⁴ Hedenborg & Wikander 2013, s. 22.

som gav dem förmågan att tänka, leda och skapa. Kvinnors förmåga till intellektuella prestationer hävdade man däremot var bristfällig. Istället var deras egenskaper av det reproduktiva slaget och deras särskilda styrka låg i den av naturen givna moderligheten, vilken ansågs kunna gagna samhället som mest om kvinnor främst ägnade sig åt att föda och uppfostra barn.¹⁵

Hedenborg och Wikander skriver vidare att den föreställda skillnaden mellan mäns och kvinnors intellektuella förmågor också gjorde att man tänkte sig att utbildning var direkt skadligt för kvinnor, eftersom man fruktade att detta skulle kunna hämma deras reproduktionsförmåga.¹⁶ I Sverige hade kvinnor förvisso fått tillträde till universiteten redan år 1870, men i praktiken var det få som hade de förutsättningar som krävdes för att kunna utnyttja denna möjlighet till högre studier. Först år 1928 infördes kostnadsfri gymnasieutbildning för flickor, vilket åtminstone eliminerade de direkta ekonomiska hinder som tidigare hade gjort det omöjligt för många att uppnå den behörighet som krävdes för vidare utbildning.¹⁷ Oavsett utbildningsgrad väntade efter avslutade studier dock en starkt begränsad arbetsmarknad för kvinnor under 1900-talets början. Trots avlagd examen fick de inte tillträde till de yrken som dessa examina var tänkta att förbereda dem för.¹⁸ Även där var biologin den springande punkten – enligt idén om två helt väsensskilda kön var kvinnor och män lämpade för olika yrken och arbetsuppgifter. För kvinnors del innebar detta att de påstods passa särskilt väl för arbeten där deras naturliga moderlighet var en fördel som exempelvis i sjuksköterske- eller läraryrket, medan tjänster inom statlig förvaltning länge hade varit reserverade för män med hänvisning till mannens överlägsna tankeförmåga.¹⁹

Samtidigt, menar Irlinger, pågick emellertid en omfattande rationaliseringsprocess inom de allra flesta yrkesområdena. En rad nya yrken och arbetsuppgifter tillkom och när arbetsmarknaden expanderade ökade behovet av arbetskraft. Inte minst var detta fallet inom den offentliga sektorn.²⁰ Hedenborg och Wikander förklarar vidare, i *Makt och försörjning*, att för att effektivisera den statliga förvaltningen delades arbetet upp och strikt administrativa sysslor delegerades till skrivbiträden, en yrkeskategori som växte snabbt och som nästan uteslutande bestod av

¹⁵ Hedenborg & Wikander 2013, s. 87f.

¹⁶ Hedenborg & Wikander 2013, s. 87.

¹⁷ Hedenborg & Wikander 2013, s. 85.

¹⁸ Ulla Wikander, *Kvinnor i Europa 1789–1950: Genus, makt och arbetsdelning* (Stockholm: Atlas, 1999), s. 99f.

¹⁹ Hedenborg & Wikander 2013, s. 88.

²⁰ Irlinger 1990, s. 61.

kvinnor.²¹ Det allt mer tilltagande behovet av arbetskraft gjorde nämligen att även kvinnor behövdes på arbetsmarknaden och detta tvingade fram en reviderad syn på vilka uppgifter som kvinnor bedömdes passande att utföra. Författarna hävdar att man nu menade att monotona, relativt enkla, arbeten som krävde ordningssinne och flinka fingrar lämpade sig bättre för kvinnor än för män, vilket innebar att yrken som telefonist, kontorsbiträde och postkassörska blev starkt kvinnligt kodade.²² Att dessa yrkesroller främst kom att betraktas som ett stöd för den övriga verksamheten gjorde också att de hamnade långt ned i den statliga tjänstemannahierarkin, vilket förstärkte synen på dem som icke-maskulina eftersom män (enligt den socialdarwinistiska läran) var biologiskt skapta för att leda snarare än för att inneha underordnade positioner i arbetslivet.²³ Parallellt med detta gjorde det faktum att kvinnor inte ansågs ha något försörjaransvar dem till billig arbetskraft, vilket särskilt var en fördel sett till den stora mängd tjänster av detta slag som behövde tillsättas i de flesta av de statliga verksamheterna.²⁴ Först år 1923 stiftades en lag, kallad behörighetslagen, som gav kvinnor ett utökat tillträde till högre tjänster inom förvaltningen, men denna lag innehöll en rad förbehåll och hindrade i slutändan inte att den redan cementerade genussegregationen och -hierarkin inom statstjänstemannasektorn i allt väsentligt kvarstod i närmare ett halvt sekel.²⁵

²¹ Hedenborg & Wikander 2013, s. 121.

²² Hedenborg & Wikander 2013, s. 104.

²³ Hedenborg & Wikander 2013, s. 108.

²⁴ Wikander 1999, s. 174.

²⁵ Ann-Sofie Ohlander, *Kvinnors arbete* (Stockholm: SNS Förlag, 2005), s. 61.

Undersökning

Kapitel 1: Om genussegregering på arbetsmarknaden

År 1925 trädde den så kallade behörighetslagen i kraft, vilket innebar att en mängd högre ämbeten inom statsförvaltningen öppnades upp för kvinnor. Lagen innehöll visserligen ett antal förbehåll, men gav åtminstone i teorin kvinnor tillträde till fler kvalificerade yrken.²⁶ Trots detta kom arbetsmarknaden att präglas av stark genusarbetsdelning under hela 1900-talet, och mönstret är enligt Irlingers avhandling tydligt: kvinnor hade underordnade yrkesroller, män hade överordnade yrkesroller.²⁷ Detta kapitel kommer att redogöra för de faktorer som spelade in för att skapa detta förhållande och hur det beskrivs i statstjänstemännens egna berättelser.

Kvinnors tillgång till utbildning

Under de första decennierna av 1900-talet var tillgången till utbildning den kanske mest uppenbara anledningen till genussegregering på arbetsmarknaden. År 1928 lagstiftade riksdagen om att också flickor skulle ha rätt till utbildning vid de statliga läroverken, något som tidigare hade varit ett privilegium enkom för pojkar. Flickor hade även innan dess kunnat avlägga studentexamen, men då på familjens egen bekostnad vilket för många innebar ett oöverstigligt hinder.²⁸ Denna lagändring nämns ofta när milstolpar inom jämställdhetsutvecklingen listas, men i praktiken verkar det inte ha varit så enkelt. Flera kvinnliga skribenter i samlingen ”Statstjänstemannaminnen” nämner bristande tillgång till vidare utbildning efter fullgången folkskola, trots att samtliga av dessa uppnådde gymnasieålder efter år 1928. En kvinna berättar att det i hennes fall berodde på att föräldrarna inte hade råd med detta, vilket vittnar om att studier på läroverk fortfarande var förknippade med vissa kostnader trots att utbildningen i sig inte var avgiftsbelagd.²⁹³⁰ En annan kvinna, född 1931, skriver att “[e]fter den sexåriga folkskolan fanns fortsättningsskola för pojkar

²⁶ Ohlander 2005, s. 61.

²⁷ Irlinger 1990, s. 290.

²⁸ Ohlander 2005, s. 27.

²⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12093.

³⁰ Varken i arkivmaterialet eller i den forskning som här har undersökts nämns varför somliga familjer inte hade råd med vidare utbildning, trots att den var kostnadsfri. En anledning skulle kunna vara att andra omkostnader förelåg, exempelvis för resor, måltider och/eller inackordering. En annan tänkbar orsak kan vara att det var nödvändigt att ungdomarna arbetade för att bidra till familjens ekonomi istället för att studera.

och skolkök för flickor”.³¹ Varför det förhöll sig så, trots att detta var över ett decennium efter lagändringen, förtäljer inte hennes redogörelse men tydligt är att alla flickor i verkligheten inte hade samma möjligheter som pojkar. Kanske var hennes situation liknande den som en man beskriver i sin text när han talar om en bekant som motsatte sig när dennes dotter ville fortsätta studera: “Han var av den s.k. gamla skolan och ansåg det mer eller mindre bortkastade pengar att låta en flicka gå i skolan mer än vad som var påbudet. Dom gifter sig i alla fall och blir hemmafruar var hans motivering”.³² Det räckte med andra ord inte med att staten betalade för själva skolgången, även attityder och övriga ekonomiska aspekter påverkade flickors tillgång till utbildning. De två senast nämnda utsagorna kan också tolkas som att i de fall där ekonomiska medel delvis fanns så valde föräldrarna att i första hand låta sina söner gå vidare till läroverken. Här är det dock viktigt att komma ihåg att studier vid läroverk inte var normen, varken för pojkar eller flickor. Det fanns gott om möjligheter till lågkvalificerade arbeten även för de som endast genomgått den sexåriga folkskolan och för de flesta var detta den naturliga vägen att välja. Att ungdomar skulle bidra till familjens ekonomi när de avslutat den obligatoriska skolgången sågs som en självklarhet, varför läroverksstudier för många framstod som en ekonomisk förlust eller till och med som något onödigt eftersom det inte rådde någon brist på arbetsmöjligheter.³³ Oavsett detta står det emellertid klart att de rådande attityderna kring flickors utbildning gjorde att deras möjligheter till läroverksstudier var mer begränsade än pojkars.

Postverkets utbildning

Att läroverken år 1928 slutligen öppnade även för kvinnor innebar inte heller att kvinnor automatiskt fick tillträde till alla typer av utbildning. I arkivmaterialet berättar ett flertal personer att Postverket hade en egen skola i Stockholm till vilken många unga sökte sig eftersom en blev garanterad ett jobb efter fullgjord utbildning. Det som där erbjöds var en 18 månader lång kurs för att bli postexpeditör, varefter en kunde studera ytterligare 20 månader för att bli postassistent.³⁴ Som tidigare nämnts har 19 av samlingens skribenter arbetat inom postväsendet. Av dessa är en klar majoritet kvinnor och de flesta av dem inledde sin yrkesbana genom just

³¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12083.

³² Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12077.

³³ Stockholmskällan, *Andel 19-åringar i befolkningen med examen/slutbetyg från gymnasium*, u.å., <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/6483> [hämtad 2020-01-05].

³⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12096.

postexpeditörsutbildningen.³⁵ Tydligt är att det var en kvinnodominerad utbildning, de flesta nämner att alla deras klasskamrater var unga kvinnor och några få berättar att deras klass bestod av kvinnor samt någon enstaka man.³⁶ De postanställda skribenterna vittnar även om att postexpeditör var ett yrke med låg status. De beskriver att de befann sig längst ned i Postverkets hierarki och att arbetsvillkoren var dåliga. För att stiga i graderna behövde en fortsätta på postassistentutbildningen, men den möjligheten fanns inte för alla. En kvinna, född 1923, berättar att kravet för att, som kvinna, få gå vidare till detta nästa steg var att en inte var gift eller förlovad samt att en var minst 25 år gammal (krav som, av allt att döma, inte gällde för män).³⁷ Dessa villkor kan förvisso te sig förhållandevis enkla att uppnå, men merparten av de som utexaminerades som postexpeditörer var endast 17-18 år gamla och denna åldersgräns utgjorde därför ofta ett hinder för vidare utbildning.³⁸ Enligt två av kvinnorna hymlade heller inte Postverket med att de helst inte ville se kvinnor på denna utbildning över huvud taget. Båda beskriver hur det lades till moment i kursen enbart i syfte att "skrämja bort flickor", bland annat sådana som innebar tunga lyft samt obligatorisk månadslång nattjänstgöring på posttåg.³⁹ Av alla de kvinnor i minnessamlingen som gick postexpeditörsutbildningen var det endast en som trotsade verkets motvilja och fortsatte studera till postassistent. Hon berättar dock att hon kom att möta hårt motstånd på grund av detta, framför allt från äldre överordnade, vilka inte tyckte att postassistent var ett lämpligt yrke för en kvinna.⁴⁰ En annan kvinnlig skribent berättar om sin syster som, till skillnad från henne själv, också fortsatte på utbildningen för att bli postassistent och beskriver systemens upplevelser i snarlika ordalag: "Det var sällsynt med kvinnliga postassistenter då och [hon] kände av motståndet särskilt från äldre kollegor".⁴¹

Anställningsdiskriminering

En sådan direkt könsdiskriminering som tjänstemännen vittnar om att Postverket tillämpade (eller åtminstone strävade efter) var knappast ovanlig och förekom även på arbetsmarknaden i stort. Irma Irlinger skriver i sin avhandling, *TCO och kvinnorna: tidsperioden 1944–1974: studie av TCOs*

³⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12091 och KU12093 samt vol. 5, KU12110.

³⁶ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 2, KU12066 och vol. 4, KU12091 samt KU12096.

³⁷ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12100.

³⁸ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12091.

³⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12100 och KU12093.

⁴⁰ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12100.

⁴¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12093.

och SIFs arbetsmarknadspolitik och behandling av principen lika lön för lika arbete, att anställningsdiskriminering var vanligt förekommande. Bland annat brukade arbetsgivare annonsera efter arbetskraft i tidningar och då inkludera vilken könskategori, man eller kvinna, som var önskvärd för den aktuella befattningen.⁴² Just sådana annonser nämns inte i någon av redogörelserna i minnessamlingen, däremot talar flera kvinnor om att de nekades tillträde till vissa tjänster enbart på grund av sin könstillhörighet. En kvinna, född 1925, som under sitt arbetsliv innehade ett flertal olika administrativa tjänster på Statens arbetsmarknadskommission skriver exempelvis, i ett stycke där hon avhandlar jämställdhet mellan män och kvinnor, att "[j]ag tycker att jag själv blivit diskriminerad ibland, t ex vid en tjänstetillsättning".⁴³ Hon specificerar inte när i tiden detta ägde rum eller vilken typ av tjänst som det handlade om, men med tanke på att det skrivs under en rubrik som särskilt adresserar jämställdhet så kan en hålla det för troligt att hon nekades tjänsten i egenskap av att hon var kvinna. En liknande situation beskrivs av en annan kvinnlig skribent som arbetade inom postväsendet under slutet av 1940-talet. Hon berättar att hon, av logistiska skäl, begärt förflyttning till ett kontor i en annan stad. Detta godkändes av överordnade inom Postverket, men flytten blev trots detta inte av på grund av att den manlige chefen på det nya kontoret avvisade verkets rekommendation med orden "inga kvinnor på mitt kontor!". Trots att bifall för förflyttningen kommit från högre ort sågs den manlige chefens åsikter om kvinnor alltså som en så pass legitim ståndpunkt att hon i slutändan inte fick tillträda tjänsten.⁴⁴

I särskilt det senast nämnda fallet är könsdiskrimineringen direkt uttalad av arbetsgivaren, men så förhöll det sig inte alltid. En kvinna, född 1921, arbetade som skrivbiträde på Överståthållarämbetet. Hon berättar att hon där endast delade positionen som skrivbiträde med andra kvinnor och fortsätter:

En annan sak som jag har undrat över efteråt var att det anställdes unga män [...], men dom fick genast andra arbetsuppgifter, det var inte fråga om att de skulle sättas till en skrivmaskin. Vi tyckte det var självklart, eller rättare sagt vi funderade väl inte över det. [...] Herrarna var kammarskrivare och högre, kvinnorna var skrivbiträden.⁴⁵

⁴² Irlinger 1990, s. 146.

⁴³ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12081.

⁴⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12100.

⁴⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12102.

I detta fall verkar tjänstediskrimineringen inte ha varit explicit uttryckt på samma sätt utan den antar istället formen av en struktur, någonting som är så pass förgivettaget att ingen kommer på tanken att ifrågasätta det. Det verkar, av citatet att döma, inte ens ha diskuterats kvinnorna emellan. Först i efterhand, kanske många år senare, har kvinnan reflekterat över hur detta givna förfarande påverkade hennes yrkesmöjligheter på ett negativt sätt. Samma kvinna berättar vidare att anställningskraven kom att bli lägre under 1950-talet, något som hon tillskriver marknadens ökade behov av arbetskraft. Baserat på hennes fortsatta redogörelse verkar dock de sänkta kraven inte enbart ha berott på arbetskraftsbrist. Hon skriver nämligen att när hennes arbetsgivare annonserade efter nya handläggare (en yrkesroll som, i förhållande till skrivbiträden, låg högre upp i verksamhetens hierarki) hade de efterfrågat personer med studentexamen. Denna annons resulterade i en grupp sökande som uteslutande bestod av kvinnor, varpå arbetsgivaren valde att stryka kravet på studentexamen i hopp om att locka till sig manliga sökanden. Detta tilltag lyckades och samtliga tjänster tillsattes med män.⁴⁶ Denna företeelse, om någon, blir ett tydligt exempel på en mer diskret form av anställningsdiskriminering. Till skillnad från i de platsannonser som Irlinger nämner i sin avhandling så hade några könspreferenser uppenbarligen inte angetts i Överståthållarämbetets annons, men trots detta valdes kvinnor bort enbart på grund av sin könstillhörighet.

Det kvinnliga skrivbiträdets berättelse illustrerar även väl de, under större delen av 1900-talet, rådande könsrollerna, vilka stipulerade vad kvinnor respektive män var lämpade att arbeta med. Kvinnor i statlig tjänst ansågs passa bäst i underordnade yrkesroller, företrädesvis arbetande med administrativa, förhållandevis enkla, uppgifter vilka ofta kom att bli enformiga och upprepande. Just denna monoton är också ett återkommande tema i de kvinnliga tjänstemännens berättelser, flera av dem beskriver sina arbeten som ”monotona” eller ”enformiga”.⁴⁷ Även i en hel del av de texter där dessa ord inte skrivs rakt ut ger beskrivningarna av arbetsuppgifterna intrycket av att ha varit mycket enahanda. Framför allt verkar detta ha gällt de som har arbetat som skrivbiträden eller telefonister, men inte i lika stor utsträckning de som arbetat inom postväsendet. Värt att notera i sammanhanget är att inte en enda av de manliga skribenterna talar om sina arbetsuppgifter som

⁴⁶ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12102.

⁴⁷ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 3, KU12083 och KU12082.

enformiga eller liknande, och inte heller i ordalag som skulle kunna tyda på att de ansåg att så var fallet.

Berättelser om genusesgregering

Att just de tre yrkena telefonist, kontorsbiträde och postkassörska kom att domineras av kvinnor, vilket fastslås av Hedenborg och Wikander, är även något som blir klart synligt i statstjänstemännens egna berättelser. Av de 28 kvinnor som bidragit till samlingen har samtliga arbetat inom något av dessa områden, somliga under en period men de flesta under hela sina arbetsliv. Så gott som alla av dem nämner också att alla deras kollegor som innehade samma arbetsuppgifter som de själva, vid åtminstone någon tidpunkt under yrkeslivet, var kvinnor.⁴⁸ Nästan lika vanligt förekommande i texterna är att kvinnor berättar om vilka yrkesroller kvinnor respektive män hade. En kvinna, född 1930, skriver exempelvis att det på hennes arbetsplats (som vid tillfället visserligen var på ett kommunalt bolag och inte inom den statliga förvaltningen) arbetade två maskinskriverskor, två kartriterskor, sex manliga ingenjörer och en manlig chef.⁴⁹ Alla kvinnor i samlingen har jobbat på flera olika arbetsplatser under sitt yrkesliv (men allt som oftast med liknande uppgifter) och mönstret är tydligt: för varje ny arbetsplats som presenteras redogörs i de flesta fallen också för personalstyrkans könssammansättning och vem som gjorde vad.⁵⁰ Att så pass många kvinnor väljer att omtala sådana förhållanden många år senare, och frekvent återkomma till dessa i sina historier, tyder på att genusarbetsdelning var något som präglade kvinnors arbetsliv starkt.

Även i männens berättelser, åtminstone under de första decennierna som redogörelserna omfattar, blir segregationen synlig: de gånger som kvinnliga kollegor omskrivs är det i samband med att sekreterarlika arbetsuppgifter nämns.⁵¹ Endast en man, född 1917, påtalar dock ämnet på ett direkt sätt. Han var verksam inom Postverket och skriver att alla kassörskor var kvinnor, medan alla som hade högre tjänster inom verket var män.⁵² I övrigt lyser omnämmandet av genusarbetsdelning med sin frånvaro i de manliga skribenternas texter. Det går, som nämnt, att uttyda mellan raderna men skrivs (med endast ett undantag) inte rakt ut. Detta kan knappast tolkas

⁴⁸ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 3, KU12079, KU12081 och KU12086.

⁴⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 2, KU12067.

⁵⁰ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12094, KU12095 och KU12102.

⁵¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 1, KU12063 och vol. 4, KU12105.

⁵² Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 2, KU12066.

på något annat sätt än att arbetsfördelningen mellan könen inte har påverkat män i samma utsträckning och att den inte har uppfattats som en sådan, för arbetslivet, avgörande faktor att det har ansetts värt att berätta om i samband med minnesinsamlingen.

Sammanfattning

Arkivmaterialet visar att genussegregering var mer regel än undantag inom den statliga förvaltningen, vilket går helt i linje med redan existerande forskning. Tjänstemännens berättelser visar också, med all önskvärd tydlighet, att kvinnor så gott som alltid innehade underordnade yrkespositioner i förhållande till män. Samtliga kvinnor i minnessamlingen arbetade nämligen, vid åtminstone någon tidpunkt i sitt liv, som antingen kontorsbiträde, telefonist eller postkassörskaspositioner som alla befann sig långt, om inte längst, ned i verksamheternas hierarkier. En av anledningarna till detta var, av berättelserna att döma, att unga kvinnor inte hade samma möjligheter till att fortsätta studera efter den obligatoriska skolgången som unga män. Vad detta beror på kan inte med säkerhet sägas enbart baserat på arkivmaterialet, men en del vittnesmål tyder på att kvinnor inte ansågs behöva någon högre utbildning och att ekonomiska aspekter gjorde att föräldrar i första hand valde att låta sina söner studera vidare. Exemplet från Postverkets egen skola visar också att könsdiskriminering kunde förekomma på utbildningsanstalter. Avslutningsvis kan det konstateras att de kvinnliga tjänstemännen berättar om genusarbetsdelning i mycket högre utsträckning än vad de manliga gör i sina texter, vilket indikerar att denna uppdelning påverkade kvinnor mer än män.

Kapitel 2: Om arbetsvillkor och genushierarkier på arbetsplatsen

När 1900-talet började närma sig sin mitt hade arbetande kvinnor blivit ett allt vanligare inslag i statliga verksamheter, men enligt Hedenborg och Wikander kvarstod fortfarande synen på kvinnors och mäns skilda egenskaper. För kvinnliga tjänstemäns del innebar detta att de, i de allra flesta fall, innehade underordnade yrkesroller med arbetsuppgifter som ofta skapats för att i första hand underlätta arbetet för manliga överordnade.⁵³ Detta kapitel kommer att redogöra för vad statstjänstemännen har att säga om vad denna genuspräglade hierarki på arbetsplatserna innebar i praktiken och hur kvinnors könstillhörighet kunde påverka deras tillvaro på dessa.

Arbetsvillkor i kvinnodominerade yrken

Att kvinnor i statens tjänst under mitten av 1900-talet fortfarande återfanns nästintill uteslutande på lägre yrkespositioner i förhållande till män gjorde också att kvinnor som grupp generellt hade sämre arbetsvillkor än män på samma arbetsplatser. Bland annat vittnar alla de som utbildade sig till, och sedermera arbetade som, postexpeditörer om de hårda arbetsvillkor som rådde i detta kvinnodominerade yrke. Samtliga berättar om att det ingick i yrket att en som nyutexaminerad skulle arbeta som ambulerande vikarie. Detta innebar att en, på uppmaning av Postverket, tvingades flytta runt mellan olika städer utan att ha något att säga till om. Oftast skedde detta med kort varsel – en person berättar att det kunde gå till så att en fick order om förflyttning på lördagen och skulle infinna sig på ett kontor i en annan stad påföljande måndag morgon.⁵⁴ Arbetsgivaren bistod inte med någon hjälp vad gällde bostad, det var en tvungen att ordna på egen hand, och inte heller utgick någon ersättning för varken resetid eller resekostnader. Vidare skriver flera posttjänstemän att arbetsbördan på postkontoren ofta var tung och arbetsklimatet stressigt, men att varken förstärkning av personalstyrkan eller övertidstillägg på lönen beviljades trots detta. Oftast hanns någon lunchrast inte med och att ta ledigt var i princip uteslutet, även på julafton. Utöver detta hade postexpeditörerna inte rätt till någon sommarssemester förrän de fyllt 25 år (de nyutexaminerade var, som nämnt i föregående kapitel, vanligtvis 17–18 år gamla).⁵⁵ Dessa arbetsvillkor gällde, så vitt det går att utröna ur minnessamlingen, alla som innehade denna yrkesroll oavsett könstillhörighet. Det går dock inte att bortse från att de allra flesta postexpeditörer

⁵³ Hedenborg & Wikander 2013, s. 108.

⁵⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12091.

⁵⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 3, KU12093 och vol. 4, KU12091, KU12100 och KU12096.

var kvinnor, vilket enligt den information som framkommer i minnessamlingen dels lär ha berott på att det uppfattades som en kvinnligt kodad yrkesroll och dels för att kvinnors möjligheter att stiga i hierarkin var små och att de därför förblev i sin yrkesroll medan männen avancerade vidare uppåt till positioner med bättre villkor. Detta innebär att trots att arbetsvillkoren inte nödvändigtvis var formulerade på ett specifikt könsdiskriminerande sätt så var det fortfarande kvinnor som i större utsträckning arbetade under dessa påfrestande förhållanden.

Hårda arbetsvillkor för personer som befann sig längst ned i verksamhetens hierarki var givetvis inte unikt för postväsendet. Liknande historier återkommer frekvent i minnessamlingen, och då särskilt hos de kvinnliga skribenterna. Bland annat berättar en kvinna, född 1921, att när hon jobbade som kontorsbiträde på en ekonomiavdelning på ett statligt verk fick hon inte gå hem för dagen förrän all bokföring stämde, "om det så blev kl 12 på natten".⁵⁶ Vissa arbetsvillkor var dock på ett mer direkt sätt kopplade till att de arbetande kvinnorna var just kvinnor. Flera kvinnor skriver exempelvis om det faktum att de inte fick bära byxor på jobbet som något negativt (en av dem nämner att detta förbud, på hennes arbetsplats, inte upphörde förrän år 1971).⁵⁷ En annan kvinna, född 1930, som var kartritare på Elverket skriver att det på hennes arbetsplats var tillåtet för kvinnor att använda byxor, men att hon alls väljer att påtala detta tyder på att det var något för tiden ovanligt.⁵⁸ Ett kvinnligt skrivbiträde på Statens arbetsmarknadskommission skriver vidare att "flickor fick inte röka på tjänsterummen", en formulering som mest troligt innebär att en liknande regel för män inte fanns.⁵⁹ I två av samlingens redogörelser blir det än mer tydligt att samhällets syn på könsroller också påverkade arbetslivet för kvinnor. Båda dessa, en kvinna och en man, berättar att kvinnorna på deras respektive arbetsplatser förväntades ta hand om kontorets kök. Det togs för givet att de, utöver sina egna arbetsuppgifter, även skulle ansvara för kaffekokning samt diskning och städning i detta gemensamma utrymme.⁶⁰ Den manlige tjänstemannen skriver att han tyckte att det var en bra idé när kvinnorna på hans arbetsplats föreslog att en tjänstgöringslista för köket skulle sättas upp så att uppgifterna lättare kunde skötas gemensamt av alla på kontoret, vilket vittnar om att köksansvaret inte var något som stod i

⁵⁶ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12079.

⁵⁷ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12091 och vol. 5, KU12108.

⁵⁸ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 2, KU12067.

⁵⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12081.

⁶⁰ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 2, KU12067 och KU12066.

kvinnornas arbetsbeskrivning utan något som outtalat räknades med att de skulle se till.⁶¹ Inget av det som nämnts i detta stycke kan väl förvisso klassas som allt för betungande för de kvinnliga anställdas del, men det visar fortfarande på att skillnader ständigt gjordes mellan män och kvinnor, och detta till kvinnornas nackdel. Ingen skribent i samlingen nämner nämligen att några könsspecifika regler eller liknande förväntningar fanns vad gäller män.

Mäns maktutövande

Något som också framträder tydligt i tjänstemännens texter är de makthierarkier som verkar ha funnits på så gott som alla arbetsplatser. I samlingen finns en mängd vittnesmål med exempel på sådana, och det handlar i princip alltid om män i maktpositioner som utnyttjade den auktoritet som deras ställning innebar på ett mer eller mindre otillbörligt vis, till exempel genom att vara onödigt stränga eller bete sig nedlåtande mot andra, och då i synnerhet mot kvinnor. En kvinna, som arbetade på Postgirot, berättar exempelvis om en manlig kontrollör som ”var en riktig despot” samt att hennes manliga chefer var mycket stränga och betedde sig ”som tuppår i en hönsgård”.⁶² För de flesta kvinnor verkar det för det mesta dock inte ha handlat om sådana uttryckliga otrevligheter, de beskriver det snarare som att de manliga överordnade ofta behandlat dem på ett nonchalant sätt. Ett kvinnligt kontorsbiträde delar med sig av detta talande exempel:

Jag tycker att jag själv blivit diskriminerad ibland, t ex vid en tjänstetillsättning. Men också vid sammanträden, där konsten att osynliggöra kvinnor kan blomma. En ordförande har t ex kunnat gå laget runt bland deltagande män och frågat efter deras åsikt i en speciell fråga men gått förbi mig som enda deltagande kvinna. Exempel 2: Jag ersatte min manlige chef vid ett sammanträde, varvid ordföranden på tal om en fråga inom vårt ämnesområde sa: ”NN är inte här så vi har inget svar på det”.⁶³

I fråga om hierarkier på arbetsplatserna verkar kvinnorna och männen vara helt eniga, eftersom även ett flertal av männen nämner, vad de uppfattar som, maktmissbruk. En man, som arbetade vid Televerket, skriver att “[d]et var en stark hierarki bland männen”⁶⁴ och en annan man, vid Postverket, berättar att hans kvinnliga kollegor ibland kom ut gråtandes från chefens kontor. Den sistnämnde mannen berättar vidare om en annan manlig chef som aldrig bemödade sig med att lära sig de kvinnliga anställdas namn, utan kort och gott gav dem samlingsnamnet ”damerna”.⁶⁵

⁶¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 2, KU12066.

⁶² Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12078.

⁶³ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12081.

⁶⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 1, KU12063.

⁶⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 2, KU12066.

De manliga statsanställdas maktmissbruk kunde också yttra sig i form av sexuella trakasserier. Även detta är något som både kvinnor som män i minnessamlingen vittnar om, även om ingen av männen berättar om att sådana trakasserier skulle ha riktats mot dem själva utan då mot kvinnliga kollegor. En manlig tjänsteman vars dotter arbetade som telefonist vid Televerket berättar exempelvis att hon blev sexuellt trakasserad av män på sin arbetsplats,⁶⁶ och en kvinna, född 1937, som också hon arbetade på Televerket skriver att hennes manlige chef hade för vana att tafsa på de kvinnliga anställda. Den senare återger vidare hur de kvinnor, inklusive henne själv, som avvisade chefens närmanden fick utstå negativa konsekvenser, bland annat genom att de blev tvingade att göra om arbetsuppgifter som egentligen var helt korrekt utförda.⁶⁷ En annan kvinna, född 1931, arbetade som kartriterska (som också det var ett kvinnodominerat yrke vid denna tid) vid Lantmäteriet och berättar att hon tvingats avvärja närmanden både från sin chef och från dennes assistent. Liksom för tidigare nämnda skribent ledde detta till negativa följder: den befordran som hon tidigare lovats uteblev och hon fick istället andra, enligt henne uppenbart sämre, arbetsuppgifter och tyngre arbetsbörda.⁶⁸ För vissa kvinnor gick det än värre. En man berättar nämligen om en kvinnlig kanslist som nobbat deras gemensamma chef på en personalfest och sedermera blivit avskedad med arbetsbrist som motivering. Mannen menar dock att det var allmänt känt att hon fick avsluta sin tjänst på grund av det "spända förhållande" som uppstått på kontoret efter att hon avvisat chefens närmanden.⁶⁹

Tilltal som genushierarkisk markering

Ett ämne som återkommer i en mängd tjänstemäns redogörelser är formerna för tilltal.⁷⁰ Alla skribenter (utom en som var för ung) arbetade både innan, under och efter du-reformen slog igenom, och med tanke på hur många som tar upp detta ämne verkar det som att denna förändring var relativt omvälvande för de sociala förhållandena på arbetsplatsen. När de beskriver hur kollegor, såväl över- och underordnade som positionsmässiga likar, tilltalade varandra blir det också tydligt att detta var ett sätt på vilket arbetsplatsens hierarki yttrade sig. Att tilltalet skiljde sig beroende på vilken ställning den som en tilltalade hade är förvisso inte

⁶⁶ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 1, KU12063.

⁶⁷ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 1, KU12062.

⁶⁸ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 1, KU12068.

⁶⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12090.

⁷⁰ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 1, KU12062, KU12063 och KU12064 samt vol. 2, KU12067.

märkvärdigt, men däremot är det uppenbart att det inte bara var tjänstemännens yrkesmässiga position som spelade roll i detta hänseende utan också deras könstillhörighet. En kvinna, som arbetade som telefonist på Televerket, sammanfattar detta på ett koncist sätt:

På den tiden sa man inte du till så många, bara till kvinnor i ens egen ålder. Äldre kvinnor sa man fru/fröken till och män titulerades alltid (oavsett ålder), det var en oskriven lag.⁷¹

Att hon skriver att män, oavsett ålder, alltid skulle tituleras gör att en kan dra slutsatsen att detta gällde oberoende av vilken ställningen männen hade i verksamheten. Således står det klart att, åtminstone på hennes arbetsplats, titulerades männen på ett "högre" sätt enbart tack vare att de var män. Andra liknande berättelser stödjer dock att kvinnor, som grupp, befann sig lägre ned i hierarkin än män. Bland annat skriver en kvinna att "[f]lickor skulle niga och använda titlar"⁷² och en man berättar att en manlig kollega till honom utbrast: "Skulle en kontorsflicka på 18 år få säga Du till mig? Aldrig!" när du-reformen kom på tal.⁷³

De flesta av de tjänstemän som omnämner formerna för tilltal är kvinnor, men en inte obetydlig del av männen gör också detta. Även av dessa mäns berättelser framgår att män automatiskt rangordnades högre än kvinnor i detta avseende, men ingen av dem gör en poäng av denna könsmissiga ojämlikhet. I de manliga tjänstemännens redogörelser verkar ett återkommande tema istället vara att påpeka att de själva har varit positiva till den omställning som du-reformen innebar, i motsats till en del andra män på deras arbetsplatser. På så sätt får de manliga skribenterna sig själva att framstå som moderna och måna om jämställdhet, medan ett flertal av kollegorna skildras som bakåtsträvande och konservativa.⁷⁴ Även om samtliga av de kvinnor i samlingen som kommer in på ämnet tilltal förvisso också skriver på ett sätt som får läsaren att förstå att de mottog du-reformen som en positiv förändring märks ändå en viss skillnad; generellt sett fokuserar kvinnorna på fenomenets hierarkiska form, medan det centrala för männen förefaller vara att uppfattas som liggandes i framkant när det kommer till att anamma nymodigheter.

⁷¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 1, KU12062.

⁷² Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 2, KU12067.

⁷³ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 1, KU12063.

⁷⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 1, KU12063 och KU12064 samt vol. 2, KU12066.

Sammanfattning

Att kvinnor så gott som alltid innehade lägre yrkespositioner än män gjorde också att de kvinnliga statstjänstemännen generellt hade sämre arbetsvillkor än de manliga. Eftersom en relativt stor del av skribenterna har arbetat som postexpeditörer är de dåliga arbetsvillkoren i detta kvinnodominerade yrke särskilt väldokumenterade i minnessamlingen, men även berättelser från andra yrkesgrupper stödjer denna slutsats. I en del fall kan det dock konstateras att kvinnors villkor på arbetsplatserna inte enbart styrdes av deras ställning utan också av deras könstillhörighet och med den medföljande förväntningar. Många av tjänstemännen berättar också om hierarkier och maktmissbruk i arbetslivet. Sådana vittnesmål förekommer framför allt i kvinnornas historier, men även en del män nämner detta. I samtliga fall verkar det dock ha varit kvinnor som drabbades hårdast. Antingen på ett direkt sätt, exempelvis när män begick sexuella trakasserier eller utnyttjade sina maktpositioner på otillbörliga vis, eller mer indirekt, så som att formerna för tilltal tydliggjorde kvinnors underordning.

Kapitel 3: Om lön och befordran

I och med behörighetslagens ikraftträdande år 1925 ansåg man att ett första steg i riktning mot mer jämställda löner hade tagits eftersom lagen, i teorin, erkände likalönsprincipen (det vill säga att män och kvinnor som innehade samma befattningar också skulle erhålla samma lön) som norm för tjänster inom den statliga förvaltningen. Lagändringen ledde dock inte till några verkliga förändringar, varför löneskillnader mellan könen fortsatte att vara en stundtals het fråga i 1900-talets politiska debatt.⁷⁵ Dessutom hindrades kvinnors löneutveckling av att deras möjlighet till befordran var mycket liten.⁷⁶ I detta kapitel kommer därför fokuset riktas mot tjänstemännens egna upplevelser vad gäller lönesättning och befordringar och hur de berättar om detta.

Löneskillnader

Lönesättning är ett förhållandevis vanligt förekommande ämne i statstjänstemännens berättelser. De allra flesta av de skribenter i minnessamlingen som nämner att de hade låg lön hänvisar dock inte till könsdiskriminering, utan konstaterar endast att deras lön var dålig.⁷⁷ Däremot kan sägas att kvinnor i högre utsträckning omtalar detta i sina skrifter än vad män gör och i ett par berättelser blir det även uppenbart att könsdiskriminerande lönesättning eller oskäligt låga löner för kvinnor förekom. Ett kontorsbiträde skriver till exempel om sitt arbete att “[i]nte var det välbetalt heller utan typisk kvinnolön”, vilket vittnar om en medvetenhet kring löneskillnader mellan könen.⁷⁸ En annan kvinna, som arbetade som skrivbiträde vid Gotlands tingsrätt, återger hur hon 1962 var tvungen att skriva till kungen för att bli beviljad den löneförhöjning som hon enligt arbetsplatsens regler var berättigad till. Hon berättar även att hon inte fick något som helst stöd från sitt fackförbund i denna process.⁷⁹ En tredje kvinna, som arbetade vid Televerket, skriver att hon och hennes kvinnliga kollegor fick låg lön trots att de var relativt välutbildade, vilket går helt i linje med det Irlinger skriver om att kvinnors kompetens inte räknades med i samma grad som mäns.⁸⁰ Liknande vittnesmål saknas helt i de manliga tjänstemännens berättelser. I de fall där

⁷⁵ Irlinger 1990, s. 67.

⁷⁶ Irlinger 1990, s. 289.

⁷⁷ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12091 och KU12094.

⁷⁸ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12081.

⁷⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12097.

⁸⁰ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12082.

männen omnämner lön handlar det i princip uteslutande om att redogöra för de löneförhöjningar som de har erhållit under arbetslivets gång, och inte om klagomål på för låg inkomst.

Befordran

En starkt bidragande faktor till att män generellt hade både högre lön och högre yrkespositioner inom den statliga förvaltningen var det faktum att det var svårare för kvinnor att bli befordrade. Detta stöds av såväl Irlingers som Hedenborgs och Wikanders forskning, och dessutom tyder en del av statstjänstemännens egna berättelser på att så var fallet.⁸¹⁸² En man som utbildat sig till postexpeditör beskriver exempelvis hur han, liksom de kvinnor som innehade samma yrkestitel, fick arbeta som ambulerande vikarie. Han berättar dock att han i sin roll som vikarie ofta fick hoppa in som arbetsledare för annan kassapersonal och att han på vissa kontor till och med fick agera avdelningschef.⁸³ Detta står i stark kontrast till hur de kvinnliga tjänstemännen beskriver denna tid i sina liv. Ingen av kvinnorna nämner att de fick agera ställföreträdare för varken chef eller arbetsledare, tvärtom tyder deras arbetslivsskildringar på att de endast fick inta roller längre, om inte längst, ned i hierarkin på de arbetsplatser som de flyttade runt mellan. En annan man, som också han arbetade inom postväsendet, skriver att han trots avsaknad av utbildning högre än folkskola erhöll en tjänst som poststationsföreståndare. I hans fall räckte det således med de arbetsrelaterade meriter som han tillgodogjort sig för att bli befordrad, vilket det av allt att döma inte gjorde för kvinnorna i samma bransch trots att de hade genomgått en utbildning i Postverkets regi.⁸⁴

Liknande erfarenheter återges av en man som arbetade vid Televerket. Han skriver att han, så sent som på 1980-talet, erhöll en hög post inom verket trots att han saknade erforderlig utbildning och att det fanns andra sökanden som var mer kvalificerade för tjänsten. Han redogör även utförligt för alla gånger som han under sin karriär blev befordrad och uttrycker i efterhand en viss förvåning över detta eftersom han, enligt honom själv, vanligen uppfattades som "besvärlig" på sina arbetsplatser.⁸⁵ Som jämförelse kan nämnas att ett kvinnligt kontorsbiträde i sin berättelse förklarar

⁸¹ Irlinger 1990, s. 146.

⁸² Hedenborg & Wikander 2003, s. 124.

⁸³ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12096.

⁸⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 2, KU12066.

⁸⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 1, KU12063.

vikten av att en, som kvinna, inte uppfattades som aggressiv, “även om du tycker att du har rätt att bli sunt förbannad”, eftersom detta kunde leda till att du ansågs svår att arbeta tillsammans med och därmed inte var aktuell för “bättre” arbetsuppgifter.⁸⁶ Några övergripande slutsatser kan knappast dras enbart baserat på den information som framkommer i dessa två skribenters berättelser, men det är likväl anmärkningsvärt vilka följderna för en man respektive kvinna som av andra uppfattades som besvärlig kunde bli.

När statstjänstemännen skriver om befordringar och karriär blir skillnaden mellan kvinnornas och männens narrativ, för den utomstående läsaren, påtaglig. Intrycket en får när en läser de manliga tjänstemännens berättelser är att många av dem har avancerat från jobb till jobb och sakta men säkert tagit sig uppåt längs karriärstegen. Männens texter tycks ofta präglas av en känsla av stolthet över vad de har åstadkommit i arbetslivet och att de genom att arbeta hårt har nått sina mål. Kvinnornas livshistorier tycks däremot över lag inte ha karaktären av framgångsberättelser i lika stor utsträckning. Undantag finns visserligen, men de är fåtaliga. Det sätt på vilket de flesta kvinnor skriver antyder istället att de förvisso också har arbetat idogt men att de har nått glastaket och tvingats göra det bästa av situationen under rådande omständigheter.

Sammanfattning

Sammantaget kan det konstateras att en större del av kvinnorna än av männen skriver om sina löner och flertalet av dem påpekar att deras arbeten har varit dåligt betalda. Mycket få kvinnor hänvisar dock på ett direkt sätt till könsdiskriminering i detta sammanhang, även om sådant antyds av vissa. När det gäller karriärsutveckling är det däremot betydligt fler av de manliga än av de kvinnliga statstjänstemännen som talar om befordringar de fått under arbetslivets gång. Huruvida mäns, vad det verkar, mer frekventa befordringar uteslutande berodde på könsdiskriminering eller ej går inte att säkert fastställa. Teoretiskt sett skulle det kunna vara så att kvinnorna, av någon anledning, i större utsträckning än männen valde att inte redogöra för den delen av arbetslivet i sina berättelser. Det finns dock starkt stöd i forskningen för att det var avsevärt svårare för kvinnor både att stiga i graderna på sina arbetsplatser och att erhålla högre tjänster generellt, vilket gör det troligt att könsdiskriminerande befordringsgångar har påverkat även minnessamlingens tjänstemän. Irlinger hävdar att detta bland annat berodde på att kvinnors arbetsinsatser konsekvent

⁸⁶ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12095.

värderades lägre än mäns, oavsett individuella prestationer, och denna företeelse är också något som en del av tjänstemännens berättelser vittnar om.

Kapitel 4: Om att kombinera arbete med familjeliv

Fram till år 1939 var det fullt lagligt att avskeda en kvinnlig anställd för att hon gifte sig eller blev gravid.⁸⁷ I och med den lagändring som då genomfördes eliminerades den sista direkt diskriminerande lagen som hindrade kvinnor från att arbeta utanför hemmen, men detta innebar på intet sätt att de problem som uppstod för mödrar som ville, eller var tvungna, att arbeta helt undanröjdes. Framför allt kvarstod det faktum att kvinnor ansågs skapta för att ta hand om hem och barn, snarare än för att förvärvsarbeta.⁸⁸ I detta kapitel kommer fokuset riktas mot statstjänstemännens upplevelser av att kombinera livet som tjänsteman med livet som förälder och hur de berättar om detta.

Hemmafru eller hemhjälp?

Att svårigheter kunde uppstå i sådana situationer blir också helt tydligt i statstjänstemännens skrifter, och då i stort sett uteslutande i kvinnornas berättelser. Så gott som samtliga av de kvinnor i samlingen som skaffade barn nämner detta som något som i någon mån fick konsekvenser för deras arbetsliv.⁸⁹ Det största problemet var att tillgången till daghem var nästintill obefintlig, vilket fastställs både i ett flertal av tjänstemännens berättelser och i Irlingers forskning. Faktum är att, av allt att döma, inte en enda av de statsanställda kvinnorna hade sina barn på daghem, vilket är förståeligt eftersom det år 1965, enligt Irlinger, endast fanns totalt 10.000 daghemsplatser i Sverige och ännu färre dessförinnan.⁹⁰ De två alternativ som stod till buds var således att antingen sluta yrkesarbeta för att istället bli hemmafru eller att anställa en barnflicka som tog hand om barnen, och i arkivmaterialet är det i stort sett lika många som har valt det ena som det andra alternativet. Värt att poängtera är dock att denna fördelning med största sannolikhet inte är representativ för gruppen statsanställda kvinnor över lag, troligtvis var det fler mödrar som slutade arbeta än som anlätade hjälp i hemmet. Detta baserat på att Irlinger, som utförligt avhandlar kvinnliga tjänstemäns förutsättningar i arbetslivet efter att de hade skaffat familj, inte nämner barnflickor (eller dylikt) som ett alternativ. Visst stöd för detta kan också hittas i arkivmaterialet

⁸⁷ Hedenborg & Wikander 2003, s. 106.

⁸⁸ Hedenborg & Wikander 2003, s. 102.

⁸⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12091, KU12092 och KU12093.

⁹⁰ Irlinger 1990, s. 255.

då en kvinna skriver att “[n]ormalt slutade alla [förvärvsarbete] när de fick barn, endast de som hade hembiträde fortsatte jobba”, vilket tyder på att den senare gruppen utgjorde en minoritet.⁹¹

Flera av de kvinnor som slutade arbeta i samband med att de fött barn skriver om detta i förhållandevis negativa ordalag. En kvinna, som arbetade på posten, berättar till exempel att hon efter sin (endast 90 dagar långa) föräldraledighet behövde “leva på makens lön”. Helst, förklarar hon, hade hon velat arbeta deltid, men någon möjlighet till en sådan anställningsform fanns inte hos hennes arbetsgivare. Hon skriver till och med att ”deltid var ett okänt begrepp”.⁹² En annan kvinnlig tjänsteman, som också hon arbetade inom postväsendet, skriver att hon “var tvungen” att sluta arbeta när hon fick barn, vilket med tanke på valet att använda ordet “tvungen” får det att framstå som att detta, i hennes tycke, egentligen inte var något önskvärt.⁹³ Åtminstone två kvinnor, båda arbetande på postkontor, berättar att de efter att de blev hemmafruar accepterade erbjudanden om att bli reserver. Detta innebar att de, trots att de inte längre hade någon fast anställning, kunde kallas in som extraresurs vid behov, vilket oftast blev på helger. Även detta vittnar om att de, åtminstone i någon utsträckning, faktiskt ville arbeta.⁹⁴ De flesta av mödrarna framstår emellertid som i huvudsak neutralt inställda till att de slutade arbeta när de bildade familj, de konstaterar endast att så var fallet. Däremot är det ingen som uttrycker sig odelat positivt till att lämna sin arbetsplats för att istället vara hemma med sina barn.

Även bland somliga som valde (det vill säga hade möjlighet till) att anlita barnflickor kan en viss missnöjdhet urskiljas, men då inte för att de hellre hade velat vara hemma med barnen själva utan snarare för att det inte fanns något bättre sätt att lösa barn tillsynen på. Dels finns även här ett par stycken som uttrycker att det var något som de “tvingades” göra för att kunna arbeta,⁹⁵ dels beskriver en kvinna hur hon och hennes make “hankade [sig] fram under de närmsta 10 åren med ny hemhjälp varje år”. Detta, förklarar hon, berodde på att de barnflickor som fanns tillgängliga var unga flickor som nyligen avslutat sin skolgång och såg barnskötandet som en tillfällig sysselsättning innan de fortsatte vidare ut i “det riktiga” arbetslivet.⁹⁶ Över lag är tongångarna dock

⁹¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12091.

⁹² Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12093.

⁹³ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12092.

⁹⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12100 och vol. 5, KU12110.

⁹⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12104 och vol. 5, KU12109.

⁹⁶ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12093.

mer positiva bland de som anlidade hjälp i hemmet än bland de som inte gjorde det, och vissa skriver i närmast tacksamma ordalag om att hemhjälpen möjliggjorde deras fortsatta yrkesutövning.⁹⁷

Att återgå till arbete

Samtliga av de mödrar i minnessamlingen som slutade arbeta i samband med att de fick barn återupptog sitt förvärvsarbete när barnen blivit äldre. Det vanligaste verkar ha varit att en stannade hemma till dess att det yngsta barnet började i skolan, vilket för de flesta innebar att de var hemmafruar i 10–15 år. Att åter ge sig ut på arbetsmarknaden efter ett sådant långt uppehåll var inte helt lätt. Hedenborg och Wikander skriver, i *Makt och försörjning*, att få arbetsgivare ville anställa något äldre personer med jämförelsevis få års yrkeserfarenhet, särskilt om de inte hade någon vidareutbildning.⁹⁸ En av minnessamlingens kvinnliga skribenter skriver också att hon förvisso lyckades få ett lågkvalificerat arbete efter sin hemmaperiod, men att hennes försök att skaffa sig ett "bättre" arbete gick om intet eftersom "ingen ville anställa en småbarnsmamma". Detta, menar hon, berodde på att många arbetsgivare tog för givet att mödrar skulle ha en hög grad av frånvaro för att till exempel ta hand om sjuka barn och därför drog sig för att anställa dessa.⁹⁹ De relativt sett få yrkesaktiva åren och det faktum att kvinnorna hade småbarn var alltså båda orsaker till att mödrars möjligheter på arbetsmarknaden var mindre än för kvinnor utan barn och för män (oavsett om de hade barn eller ej). Detta lär förvisso inte ha varit den huvudsakliga anledningen till att kvinnor allt som oftast återfanns i underordnade yrkespositioner i förhållande till män, men väl en bidragande faktor. Ur ett ekonomiskt perspektiv, konstaterar såväl Irlinger som Hedenborg och Wikander, kunde barnalstrande med andra ord bli förödande för kvinnor: genom det långa uppehållet i arbetslivet gick de miste om potentiella befordringar och blev dessutom inte berättigade till lika höga pensionssummor som personer som arbetat oavbrutet under hela sina vuxna liv.¹⁰⁰

Äktenskap eller karriär?

I minnessamlingen finns slående exempel på att kvinnor som valde att inte gifta sig och bilda familj hade det något lättare för sig på arbetsmarknaden. En kvinna, som inledde sin karriär som

⁹⁷ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12093 och vol. 5, KU12109.

⁹⁸ Hedenborg & Wikander 2003, s. 108.

⁹⁹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 5, KU12108.

¹⁰⁰ Irlinger 1990, s. 199; Hedenborg & Wikander 2003, s. 150.

kontorsbiträde, berättar att eftersom hon var ensamstående så hade hon tid och möjlighet att studera vid sidan av sitt heltidsarbete. Detta gjorde att hon kunde stiga i graderna på arbetsplatsen och på 1980-talet, bara några enstaka år innan hon uppnådde pensionsålder, till slut bli kontorschef, vilket hon beskriver som “en stor framgång för mig som kvinna”.¹⁰¹ Av de kvinnliga skribenterna är hon också den enda som erhållit en chefspost (även om hon inte är den enda som aldrig gifte sig eller skaffade barn). Det framstår därför inte som alltför osannolikt att hennes framgång i karriären till viss del berodde på att hon var ensamstående, särskilt eftersom det är något som hon själv indikerar.

Att inte ingå äktenskap innebar dock att en bröt mot den norm som stipulerade att kvinnors livsuppgift i första hand var att föda och uppfostra barn samt att sköta ett hem. Hedenborg och Wikander skriver att detta ideal i högsta grad levde ännu på 1980-talet och att tankar om mäns och kvinnors skilda egenskaper, och därmed vilken typ av liv och uppgifter de var bäst lämpade för, spreds av både forskare och medier.¹⁰² En av de kvinnliga tjänstemännen, som under sitt yrkesliv var kontorsbiträde på ett antal olika universitet, ägnar en hel sida åt att tala om denna äktenskapsnorm. I sin skrift berättar hon att de kvinnor som på hennes arbetsplatser hade en något högre position oftast var ogifta, men att detta påverkade dessa kvinnors sociala ställning på kontoret negativt. Hon skriver bland annat:

Säkert finns det mycket att säga omkring detta och det bottnar nog mycket i att det inte var vanligt på den tiden att kvinnor över huvud taget jobbade när man istället kunde gifta sig och bli försörjd. Därför blev gammal, ogift nucka på kontor avskräckande. Att komma upp i åren och förbli fröken eller att hamna på glasberget var en sak som man som kvinna skulle akta sig för.¹⁰³

I de manliga tjänstemännens texter förekommer inga resonemang om att familjelivet skulle ha påverkat deras möjligheter att arbeta eller deras förutsättningar på arbetsmarknaden, och heller inget som tyder på att så var fallet. Ingen av männen slutade arbeta för att vara hemma med sina barn, utan deras arbetsliv fortsatte på samma sätt som innan de bildade familj. Bortsett från ett enda undantag är det heller inte någon av männen som verkar ha reflekterat över hur deras heltidsarbete påverkade familjelivet. Detta står i viss kontrast till kvinnornas berättelser, där en del beskriver att de, trots att de ville arbeta, tyckte att det var jobbigt att vara borta från barnen så pass

¹⁰¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12102.

¹⁰² Hedenborg & Wikander 2003, s. 111f.

¹⁰³ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12095.

många timmar om dagen.¹⁰⁴ Undantaget utgörs av en man, född 1920, som arbetade vid Väg- och vattenbyggnadsverket och som i sitt yrke reste en hel del. Han skriver att han “var borta från familjen alldeles för mycket”, att “familjen blev lidande” samt att han “kände på [sig] att det inte var bra att vara borta så mycket när barnen växte upp”. Han medger dock att detta var något som han insåg först efter att hans hustru hade påpekade det.¹⁰⁵

Sammanfattning

Det råder inga tvivel om att de flesta av minnessamlingens kvinnliga statstjänstemän som skaffade barn upplevde att detta i någon mån gjorde arbetslivet mer komplicerat, eftersom offentlig barntillsyn i stort sett saknades. Ett antal skribenter uttrycker viss negativitet kring detta förhållande, men även hos en del av de som inte gör det kan en sådan underton utläsas mellan raderna. Hos männen saknas dock reflektioner kring detta ämne helt. Generellt kan också sägas att en stor del av mödrarna, när de återberättar sina liv, lägger stor vikt vid sitt förvärvsarbete, vilket också kan vara en anledning till att de som anlidade barnflickor upplevs som mer positiva. Även om få skriver något sådant rakt ut så finns det hos många en underton som tycks vilja säga läsaren att hemmaåren endast var en parentes i livet, en transportsträcka som var tvungen att passeras för att de skulle kunna återuppta sin “egentliga” sysselsättning.

¹⁰⁴ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, t.ex. vol. 4, KU12104 och vol. 5, KU12109.

¹⁰⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12106.

Kapitel 5: Om berättande som källmaterial

En viktig aspekt att ta hänsyn till när narrativt material används som källa i vetenskapliga sammanhang är, enligt Emma Stollo, dess subjektiva karaktär. Berättelsernas utformning påverkas av flera olika, mänskliga, faktorer och kan därmed inte tas för absolut sanning. Hon menar att livshistorier därför bör betraktas som just historier, vilka i första hand lämpar sig för att undersöka vad och hur skribenterna väljer att berätta, snarare än för att konstatera objektiva fakta.¹⁰⁶ I detta kapitel kommer fokuset därför ligga på arkivmaterialets narrativa natur, dess berättande dimension, och vad som bör has i åtanke när sådana källor används i forskning.

Det dubbla tidsperspektivet

Något som utmärker samlingen av statstjänstemannaminnen som källmaterial är det dubbla tidsperspektivet; tjänstemännen återger relativt långt i efterhand händelser som skett eller förhållanden som rått, vilket innebär att deras texter är baserade på vad de minns. Att basera vetenskap på minnen kan vara riskabelt, vilket Emma Stollo också tar upp i sin avhandlings metodkapitel. Människans minne är begränsat och kan vara såväl flyktigt och färgat av egna erfarenheter som, i värsta fall, direkt missvisande.¹⁰⁷ I denna uppsats har fokuset, när det gäller de berättade aspekterna, därför legat på sådana minnen som också i någon mån bekräftas av forskning och/eller återkommer i ett flertal berättelser och därigenom får en viss faktamässig legitimitet. En annan faktor att ta hänsyn till vad gäller detta dubbla tidsperspektiv är att redogörelserna skrevs år 1990, i en samhällelig kontext som på många punkter skiljer sig från den som var rådande under 1940-, 50- och 60-talen, vilka är de årtionden som av tjänstemännen skildras mest utförligt. För att nämna några exempel kan sägas att löneskillnaderna mellan kvinnor och män vid det laget hade minskat,¹⁰⁸ den tidigare så rigida genusarbetsdelningen inom den statliga förvaltningen hade blivit något mer flexibel, daghemssystemet hade byggts ut och mäns bristande ansvarstagande för barn och hushållsarbete hade på allvar blivit föremål för debatt.¹⁰⁹ Detta innebär, som Stollo uttrycker sig, att skribenternas berättelser passerar genom ett raster av nutida reflektioner, det vill säga att

¹⁰⁶ Stollo 2012, s. 74.

¹⁰⁷ Stollo 2013, s. 70.

¹⁰⁸ Hedenborg & Wikander 2003, s. 110.

¹⁰⁹ Hedenborg & Wikander 2003, s. 150.

minnena påverkas av personliga och samhälleliga åsikter, värderingar och normer som tillkommit efter att berättelsens händelser ägt rum och vissa företeelser i dem blivit utdaterade.¹¹⁰

På en del ställen i berättelserna blir det uppenbart att tjänstemännen själva är medvetna om och förhåller sig till det dubbla tidsperspektivet. En kvinna, född 1923, skriver exempelvis följande när hon berättar om att hon slutade arbeta för att istället vara hemma med sina barn: “Konstigt nog föll det ingen in, inte minst mig själv, att kanske min make skulle kunna lämna sitt yrke istället. Sådana tankar var ju nästintill omöjliga då”.¹¹¹ I hennes fall är det med andra ord tydligt att detta är något som hon har reflekterat över först i efterhand. Att en far skulle kunna vara hemma med sina barn på heltid medan modern arbetade var, enligt henne, inget som någon på den tiden ägnade en tanke åt, men när hon nedtecknade sin berättelse år 1990 beskriver hon det som “konstigt” att denna idé inte ens existerade. Med största sannolikhet beror detta på att synen på jämställdhet hade utvecklats under de år som passerat sedan hon fick barn, vilket gör att det raster av nutida reflektioner som Stollo talar om blir högst påtagligt. Ett liknande exempel, som redan citerats i kapitel ett, är fallet med det kvinnliga kontorsbiträde som arbetade på Överståthållarämbetet. Hon berättar att på hennes arbetsplats placerades män, trots att de varken hade högre utbildning eller mer erfarenhet, på högre yrkespositioner än kvinnor, men att “vi tyckte det var självklart, eller rättare sagt vi funderade väl inte över det”.¹¹²

Det är dock förhållandevis sällan som resonemang likt dessa två uttrycks på ett direkt sätt i statstjänstemännens texter. Av den anledningen kan det vara svårt att avgöra i vilken grad berättelserna är färgade av på senare tid uppkomna reflektioner, och därmed hur pass representativa de är för den tid som de skildrar. En kan som läsare exempelvis fråga sig om den negativitet som antyds (och i vissa fall skrivs rakt ut) av en del kvinnor när de talar om sina år som hemmamödrar verkligen var något som de upplevde då, med tanke på att det trots allt var det vedertagna förfarandet och att andra alternativ i stort sett saknades. Det är inte omöjligt att denna, ibland närmast bittra, känsla istället är ett resultat av att normen som föreskrev att kvinnor skulle sluta arbeta när de fick barn hade blivit alltmer ifrågasatt och uppluckrad (inte minst till följd av omfattande daghemsutbyggnad) under de år som passerat fram till nedtecknandet av berättelserna. Det är med andra ord tänkbart att det faktum att jämställdhet hade hunnit bli ett mer aktuellt ämne

¹¹⁰ Stollo 2015, s. 159.

¹¹¹ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12093.

¹¹² Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12102.

år 1990 gjorde att, framför allt de kvinnliga, skribenterna tenderade att lyfta fram aspekter ur sina arbetsliv där den då rådande ojämställdheten blev synlig.

Den imaginära publiken

En annan faktor att ta hänsyn till när berättelserna analyseras är hur insamlingen presenterades och vem avsändaren var, eftersom detta kan ha påverkat berättelsernas slutgiltiga utformning. Den artikel som efterlyste statstjänstemäns arbetslivshistorier publicerades i fackförbundet ST:s medlemstidning, Statstjänstemannen, och hade rubriken ”Ditt liv – framtidens historia”. Bakom artikeln stod Nordiska museet och TAM, och nedan följer ett utdrag ur denna för att ge en bild av hur den var formulerad:

Syftet med projektet är att utveckla kunskap om olika tjänstemannagrupperns arbets- och livsvillkor, förr och nu. På sikt är målet att bygga upp ett arkiv av samtidshistoria kring tjänstemännens liv och leverne.

Vi vill få en så utförlig beskrivning av tjänstemännens arbete och liv som möjligt. Tillsammans kan bidragen ge god kunskap om tjänstemannayrken under de senaste 50–60 åren, kunskap som framtidens forskare kan bygga vidare på. Många anser kanske att de inte kan skriva ner sina minnen eller att de är för ovana vid en sådan uppgift. Avsikten är dock inte att det skall författas romaner eller stor litteratur. Vad som önskas är istället enkla och okonstlade beskrivningar om hem och uppväxt, om arbetets villkor och förändringar för dig själv. Det är individens berättelse om SITT liv och SINA erfarenheter som är det väsentliga och som i framtiden kommer få allt större värde. Skriv alltså i första hand om ditt EGET liv och arbete. Var och en får uttrycka sig precis som han eller hon vill.¹¹³

För mottagarna stod det alltså klart att syftet med insamlingen av minnen var att möjliggöra framtida forskning. Således var statstjänstemännen, när de skrev ned sina redogörelser, tvungna förhålla sig till vad som kunde tänkas vara av intresse för forskare. Också detta är något som Strollo tar upp och hon betonar särskilt att ålder, det vill säga generationstillhörighet, kan spela roll i detta sammanhang. Hon lade i sitt forskningsarbete nämligen märke till att de kvinnor som hon intervjuade i viss mån upplevde det som onaturligt att berätta sin livshistoria för en främling och hon tolkade detta som att de intervjuade personerna ansåg att längre reflektioner kring den egna personen var ovidkommande eller ointressanta. Enligt Strollo skulle detta kunna bero på att dessa personer växte upp innan det som hon benämner som 1970-talets bekännelsekultur, där det personliga blev politiskt.¹¹⁴ Om denna teori stämmer kan den mycket väl vara möjlig att applicera även på statstjänstemännen i minnessamlingen, eftersom dessa tillhör samma generation

¹¹³ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 4, KU12095.

¹¹⁴ Strollo 2015, s. 158.

som de kvinnor Strollo intervjuade i arbetet med sin avhandling. Hos särskilt en av de kvinnliga tjänstemännen kan en sådan inställning också skönjas, eftersom hon i inledningen till sin text skriver följande:

Man är således ute efter en kartläggning och det kan jag väl ställa upp på. Frågan är bara, kan det vara intressant för någon annan än mig själv? Hamnar skriften på någon hylla i något statligt arkiv, där det redan trängs så många andra utredningar, som ingen har intresse av? Och blir det deprimerande att sammanställa hur jag slösat bort mitt liv, eller kan det kanske tjäna som väckarklocka för någon annan, som tänkt sig samma levnadsbana?¹¹⁵

Givetvis kan någon säker slutsats inte dras enbart baserat på en persons berättelse, men exemplet visar åtminstone att fenomenet existerar. Oavsett detta kan en hålla det för troligt att fler skribenter reflekterade över vilken information som kunde tänkas vara, eller skulle kunna komma att bli, värdefull i forskningshänseende och i någon mån (medvetet eller omedvetet) anpassade sina berättelser efter detta. Kanske är det därför som många av tjänstemännen ger diverse förändringar förhållandevis stort utrymme i sina berättelser – sådant som relativt drastiskt hade hunnit ändras från det att deras arbetsliv inleddes och fram till de skrivandes samtid. Inte sällan handlar det om sådant som egentligen inte har något central betydelse för berättelsen över lag, utan som snarare används som markörer för att visa på att tiderna hade förändrats. Ett exempel, som redan nämnts i kapitel två, är att majoriteten av skribenterna berättar om formerna för tilltal på sina arbetsplatser innan och efter du-reformen. Dessa lär förvisso ha haft en inte helt obetydlig social inverkan på arbetslivet, men som läsare får en ändå känslan av att det emellanåt har lagts oproportionerligt stor vikt vid denna företeelse. Detta skulle kunna bero på att just distinkta förändringar uppfattades, av statstjänstemännen, som den mest historievetenskapligt relevanta aspekten av deras arbetsliv. Vidare går det heller inte att utesluta att vissa aspekter av arbetslivet som av skribenterna uppfattats som ointressanta eller vetenskapligt irrelevanta har uteslutits ur redogörelserna.

Ett annat genomgående drag i berättelserna är den stora betydelse som arbete tillskrivs. Med detta åsyftas inte att arbetslivet får stort utrymme i tjänstemännens skrifter, vilket ju är en självklarhet, utan att texterna i många fall ger intryck av att arbetet har varit den enskilt viktigaste beståndsdelen i skribenternas liv. Detta är inget som skrivs rakt ut, men den övergripande känslan en får av de flesta av berättelserna är att statstjänstemännen vill förmedla vikten av att ha ett arbete och därigenom kunna bidra med något. Kanske kände de också precis så, men det finns även en

¹¹⁵ Nordiska museet, Statstjänstemannaminnen, vol. 3, KU12083.

möjlighet att dessa framställningar är ett resultat av att minnesinsamlingen kretsade kring just arbetsliv, och dessutom utlystes i en fackförbundstidning, och att skribenterna därför (även här medvetet eller omedvetet) ville vara de insamlade verksamheterna till lags. Om så är fallet verkar det inte heller alltför långsökt att tänka sig att vissa av de kvinnor som slutade arbeta för att vara hemma med sina barn talar om detta på ett förhållandevis negativt vis för att poängtera hur viktigt de egentligen tyckte det var att förvärvsarbete.

Hur tjänstemännen framställer sig själva och sina liv

I sin avhandling använder Stollo sig av begreppet narrativ koherens för att belysa det faktum att en berättare vanligtvis (möjligen undermedvetet) strävar efter att förmedla en historia om sig själv som uppfattas som acceptabel och som stämmer överens med den egna självbilden.¹¹⁶ Detta är också viktigt att ta hänsyn till i fallet med samlingen av statstjänstemannaminnen. Skribenterna har fått relativt fria händer vad gäller att beskriva sina liv och deras berättelser är såväl beroende av minnen som bundna av narrativa konventioner. Således är deras livshistorier just historier, där de på egen hand har kunnat bestämma vad de vill (och inte vill) berätta och hur de vill framställa sig själva. Något som alla redogörelser i minnessamlingen har gemensamt är att skribenterna själva så gott som alltid framstår i god dager. Många berättar om andra personer som har begått misstag eller betett sig illa, men beskrivningar av egna misslyckanden eller sämre egenskaper saknas i princip helt och det verkar därmed som att tjänstemännen har varit måna om att positionera sig som bra människor och goda arbetare. Ett konkret exempel på när statstjänstemännen får sig själva att framstå som bra i jämförelse med andra personer är när de talar om utveckling och förändringar som skett. Oavsett om det gäller omdaning av formerna för tilltal eller datorernas, och andra tekniska hjälpmedels, intåg på arbetsplatserna så är i princip varje skribent noga med att påtala att hen var bland de första att anamma nymodigheterna, medan de flesta andra kollegor och överordnade var mer skeptiskt inställda till sådana omställningar. Det förefaller därför som att tjänstemännen har uppfattat det som väsentligt att utmåla sig själva som moderna. Över lag får en, som läsare, intrycket av att samtliga skribenter har varit ordentliga, strävsamma personer som alltid sett till att göra sitt bästa och dra sitt strå till stacken. I den mån misslyckanden nämns handlar det vanligen om sådant som övervunnits trots att oddsen inte varit på den enskilda tjänstemannens sida, och om problemen inte har övervunnits så verkar det, av berättelserna att döma, framför allt

¹¹⁶ Stollo 2013, s. 69.

ha berott på utomstående faktorer och inte på brister hos individen själv. Med anledning av detta verkar det rimligt att anta att vissa händelser eller förhållanden har utelämnats ur livshistorierna.

Som visat hittills i detta kapitel har de flesta av berättelserna vissa gemensamma nämnare. För tydlighetens skull bör det emellertid tilläggas att många av historierna också skiljer sig åt i flera avseenden. Till exempel finns ett antal olika grundläggande narrativ representerade: vissa berättelser har karaktären av framgångshistorier, i andra är motgångarna den röda tråden. I en del av texterna är det genomgående temat att skribenten aldrig har tyckt sig passa in och istället gått sin egen väg, medan andra snarare verkar vilja visa på hur "normala" de har varit. Den kanske allra mest markanta skillnaden är dock den som blir synlig när kvinnornas berättelser jämförs med männens. En tydlig olikhet ligger i att kvinnor i mycket större utsträckning än män berättar om hur förutsättningarna både i arbetslivet och i livet generellt skilde sig åt beroende på en persons könstillhörighet, men på ett mer övergripande plan är den största skillnaden att män framför allt skriver ur ett offentligt perspektiv och kvinnor ur ett mer privat sådant. När männen i samlingen har ombetts att berätta om sina arbetsliv så har de också nästan uteslutande gjort just det: berättat om sitt arbete. Kvinnor däremot blandar i högre grad in personliga förhållanden, och då framför allt i den meningen att de ofta beskriver hur arbetet har påverkat privatlivet och vice versa.

Sammanfattning

Ett narrativt källmaterial kännetecknas främst av sin subjektivitet – berättelserna behöver inte nödvändigtvis återge en faktisk verklighet utan ger framför allt läsaren en bild av hur denna verklighet har upplevts av skribenterna. Subjektiviteten är ett resultat av ett antal olika faktorer, exempelvis att redogörelserna har nedtecknats en relativt lång tid efter att händelserna utspelade sig och att en tilltänkt publik har funnits i tjänstemännens medvetande under skrivprocessens gång. Utsagorna är dessutom bundna av vissa konventioner kring hur berättelser "ska" skrivas och verkar över lag präglas av en strävan efter narrativ koherens. Till följd av detta har många av historierna gemensamma drag, så som att tjänstemännen ofta framställer sig själva som goda arbetare och moderna personer i kontrast till andra. I vissa fall blir skillnader dock synliga, framför allt när männens sätt att berätta jämförs med kvinnornas eftersom den förra gruppen har ett tydligare fokus på det offentliga livet, medan den senare i större utsträckning blandar offentligt och privat.

Sammanfattning

Uppsatsens första kapitel redogjorde för vad minnessamlingens tjänstemän berättar om sina yrkespositioner och det kunde konstateras att den genussegregering och -hierarkisering som beskrivs av Irlinger samt Hedenborg och Wikander var en vedertagen praktik inom den statliga förvaltningen. Ett exempel på detta är att samtliga av de kvinnliga skribenterna, men ingen av de manliga, någon gång under sina arbetsliv arbetade som antingen telefonister, skrivbiträden eller postkassörskor – precis de tre yrken som av forskningen pekats ut som särskilt kvinnodominerade och som alla hade låg status i de aktuella verksamheternas hierarki. Det står också klart att flertalet av de kvinnliga skribenterna uppfattade denna könsåtskillnad som orättvis, särskilt i de fall där de uppger att anställningsdiskriminering förekom. En del av berättelserna tyder också på att tillgången till utbildning kan ha varit sämre för unga kvinnor än för unga män, vilket i sådana fall lär ha bidragit till att cementera kvinnors lägre status på arbetsmarknaden. I kapitel två undersöktes vidare hur denna ojämlikhet påverkade tjänstemännens arbetsvillkor och tillvaro på arbetsplatsen. I minnessamlingen är det betydligt fler kvinnor än män som berättar om att de har haft dåliga arbetsvillkor, och en kan hålla det för troligt att det också var så det förhöll sig eftersom de yrken som hade lägst status vanligtvis hade sämst arbetsvillkor. I en del fall kan det dock konstateras att kvinnors villkor på arbetsplatserna inte uteslutande styrdes av deras yrkesmässiga ställning utan även av deras könstillhörighet. Berättelserna vittnar också om att kvinnors och mäns ojämlika ställning påverkade den sociala tillvaron på arbetsplatserna, och att kvinnor verkar ha drabbats hårdast även i detta avseende.

När det kommer till löner och befordringar, vilket avhandlades i kapitel tre, upprepas det mönster av ojämlikhet som syns i de föregående kapitlen: det är i princip uteslutande kvinnor som nämner att de har varit lågavlönade. Vad gäller erhållna befordringar är förhållandet snarast det rakt motsatta, där är det istället männens berättelser som dominerar. Huruvida detta beror på diskriminering eller på att kvinnornas och männens narrativ skiljer sig åt kan inte säkert sägas enbart baserat på källmaterialet, men det finns starkt vetenskapligt stöd både för att kvinnor generellt hade lägre lön än män (oavsett ställning och kompetens) och för att det var svårare för kvinnor att bli befordrade. Att kvinnornas och männens berättelser skiljer sig åt blir dock framför allt tydligt i kapitel fyra, som fokuserade på de problem som kunde uppstå när arbetslivet skulle kombineras med familjeliv. Detta ämne förekommer mycket frekvent hos de kvinnliga

skribenterna, där alla de som skaffat barn i någon mån upplevde att detta medförde negativa konsekvenser för deras förvärvsarbete, framför allt på grund av att offentlig barntillsyn i stort sett inte existerade. I männens berättelser saknas dock den typen av reflektioner helt.

Avslutningsvis flyttades fokuset, i det femte kapitlet, från minnessamlingens berättade nivå till dess berättande sådan för att undersöka vilka faktorer som kan ha påverkat innehållet i tjänstemännens arbetslivshistorier. Med hjälp av den teoribildning som presenteras av Emma Stollo i hennes genusvetenskapliga avhandling togs bland annat det dubbla tidsperspektivet upp, med vilket åsyftas att berättelsernas utformning kan ha påverkats av att de nedtecknats relativt långt i efterhand. Vidare diskuterades dels det faktum att samtliga skribenter verkar tillskriva sitt arbete närmast oproportionerligt stor betydelse för livet i stort, vilket skulle kunna bero på att den artikel som efterlyste minnesberättelser publicerades i en facklig skrift, dels att den imaginära publiken utgjordes av forskare och att berättelserna därför kan ha färgats av vad som av skribenterna uppfattades som relevant ur forskningssynpunkt. Slutligen fördes också resonemang kring vilken roll en eventuell strävan efter narrativ koherens kan ha spelat när det kommer till hur skribenterna väljer att porträttera sig själva.

Avslutande diskussion

I samlingen av tjänstemännens levnadsberättelser syns tydligt att skribenternas könstillhörighet kom att påverka deras arbetsliv. Samtliga kvinnor vittnar om genusbaserad arbetssegrering som innebar att de innehade underordnade yrkespositioner i förhållande till män och många berättar att detta också gjorde att de hade sämre arbetsvillkor och låg lön, vilket stämmer väl överens med vad så väl Irlingers som Hedenborgs och Wikanders forskning konstaterar. Dessutom redogör så gott som alla av de kvinnliga tjänstemännen för genushierarkier på arbetsplatserna som på flera olika sätt varit till deras nackdel. I en hel del historier framgår det tydligt att detta har uppfattats som negativt och ibland direkt diskriminerande, men en något övervägande majoritet av de kvinnliga tjänstemännen nöjer sig för det mesta med att endast konstatera hur förhållandena såg ut. Att det är just könstillhörigheten som har varit den avgörande faktorn blir också särskilt påtagligt när kvinnornas berättelser jämförs med männens. I den senare gruppens utsagor saknas, förutom i ett enda fall, resonemang kring genusegregation på arbetsmarknaden. Inte heller adresseras hierarkier på arbetsplatserna i någon större utsträckning hos de manliga skribenterna, och av de fåtal som tar upp ämnet är det bara några enstaka som nämner att detta i första hand påverkade kvinnor negativt. Faktum är att få manliga tjänstemän över huvud taget nämner kvinnor när de berättar om sina arbetsliv, medan samtliga kvinnor skriver om män. Således kan det fastslås att genusaspekter av arbetslivet mycket mer frekvent tas upp i kvinnornas berättelser än i männens, men huruvida detta beror på att männen inte noterade vilken betydelse könstillhörighet hade eller om de helt enkelt ansåg det irrelevant att inkludera i sina skrifter går inte att säga.

På samma sätt är det svårt att avgöra varför kvinnorna i så stor utsträckning väljer att ta upp fenomen som synliggör ojämställdhet. Givetvis är detta rimligt sett till vilken stor roll genus spelade, men det går inte att utesluta att kvinnornas fokus på sin underordnade ställning i arbetslivet, både yrkesmässigt och socialt, delvis är ett resultat av det dubbla tidsperspektiv som Strollo beskriver i sin avhandling. Att medvetenheten kring jämställdhetsfrågor ökat starkt under den tid som förflutit mellan kvinnornas tidiga arbetsår och det att berättelserna nedtecknades kan alltså ha påverkat dess utformning. Att detta hade blivit ett mer aktuellt ämne i samhället generellt kan även ha gjort att de kvinnliga tjänstemännen uppfattat sådana teman som intressanta ur forskningssynpunkt och därför lagt särskild vikt vid dessa för att de utgår från att de insamlade verksamheterna ser det som önskvärt.

Sammanfattningsvis kan sägas att männens texter starkt präglas av ett offentligt perspektiv och att de i högre grad har karaktären av framgångsberättelser där den röda tråden utgörs av befordringar, framsteg och en karriär som hela tiden rör sig framåt och uppåt. Genusaspekter verkar därför ha fått stå tillbaka, möjligtvis för att sådana ämnen inte gick i linje med deras övergripande narrativ. I kvinnornas berättelser blandas däremot de privata sidorna av livet oftare in, framför allt när det kommer till vilken påverkan familjebildande hade på arbetslivet. De kvinnliga tjänstemännen har, i de flesta fall, heller inte samma starka fokus på framgång utan även motgångar och andra negativa aspekter, bland annat könsdiskriminering, vävs in i berättelserna. Över lag finns det med andra ord en hel del som skiljer levnadsberättelsernas narrativ åt beroende på skribentens könstillhörighet. Samtidigt kan också vissa likheter skönjas i samtliga redogörelser, och då framför allt det faktum att statstjänstemännen tycks sträva efter narrativ koherens – en vilja att förmedla en fördelaktig bild av den egna personen. Slutligen kan det därmed, efter att 53 statstjänstemäns levnadsberättelser har analyserats, konstateras att genus inte bara påverkade arbetslivet utan också hur detta återberättas i efterhand. Således kan denna uppsats, genom studerandet av personliga berättelser och tillämpandet av teorier rörande narrativ analys, sägas ha adderat ytterligare en dimension till den forskning som gjorts på genussegregering och -hierarkier av bland annat Hedenborg och Wikander samt Irlinger.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Nordiska museet, *Statstjänstemannaminnen*, fem volymer, 1990. Samlingen har ej något arkivsignum och finns heller inte med i NAD.

Litteratur

Hedenborg, Susanna & Wikander, Ulla, *Makt och försörjning* (Lund: Studentlitteratur, 2003).

Irlinger, Irma, *TCO och kvinnorna: tidsperioden 1944–1974: studie av TCOs och SIFs arbetsmarknadspolitik och behandling av principen lika lön för lika arbete*, doktorsavhandling (Uppsala: Uppsala universitet, 1990).

Johansson, Annelie & Westergren, Christina (red.), *Statens kaka: tjänstemän minns* (Stockholm: Nordiska museets förlag, 1991).

Ohlander, Ann-Sofie, *Kvinnors arbete* (Stockholm: SNS Förlag, 2005).

Strollo, Emma, ”Att analysera levnadsberättelser” i *Muntlig historia i teori och praktik*, red. Thor Tureby, Malin & Hansson, Lars (Lund: Studentlitteratur, 2015), s. 153-170.

Strollo, Emma, *Det städade folkhemmet: tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige*, doktorsavhandling (Linköping: Linköpings universitet, 2013).

Wikander, Ulla, *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950: genus, makt och arbetsdelning* (Stockholm: Atlas, 1999).

Internetkällor

Stockholmskällan, *Andel 19-åringar i befolkningen med examen/slutbetyg från gymnasium*, u.å., <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/6483> [hämtad 2020-01-05].